

KOMBËTARE

BIBLIOTEKA

TIRANE

Shp $\frac{3}{105}$

KALLNDUER

Nr. 1.

Hylli i Dritës

Spiritus Domini, ibi libertas.

(11. ad Cor. III. 17).

1. Tuj hi në të dhetten vjetë	Faq. 1
2. Tri udhë, tri shtiqe, tri detyrë...	„ 10
3. Per Historin e Alfabetit Shqyp	„ 15
4. Fragment — Drita (<i>vjerrshë</i>)	„ 22
5. Kontributi i elementit katolik shqyptar në lamë t' atdhetaris	„ 32
6. Njoftime të pergjithta mî smundje të prâshme	„ 41
7. Urti e burrnî ndër banorë të Cemit	„ 49
8. Quo Vadis...? — Pj. II. — 3	„ 17-24

SHKODER
Shtypshkroja Françeskane
1934.

Hylli i Dritës

Ubi Spiritus Domini, ibi libertas.
(II. ad Cor. III. 17).

Tuj hî në të dhetten vjetë.

ë Tetuer të vjetës 1933 musheshin plot njizet vjet qysh se — Tetuer 1913 — niste me ndritë « Hylli i Dritës ». Në njizet vjet vetem nandë vjet jetë: dishmí e kjartë kjo e vargut të stuhive qi u shkrepën e të cillat s'paten si mos me randue edhe mí jeten e së Perkohshmes qi, mkâmë per me mprojtë të drejtat e ktij komit t' onë bujár, do të psote edhe bashkë me të; por dishmí e kjartë edhe se kjo e Perkohshme, tuj vû m' ânesh kerenimet, u kqyr sý per sý me gjithsa mundoheshin me pengue lëvizjet e breznís së ré per një kohë mâ të lume, çoi trimnisht zânin, u duel zot të drejtave të komit e të popullit, tuj e paraqitë të dëjë e të zo'n per një jetë në vedí, tuj stigmatizue çdo dhunë a padrejtsí; kerkoi t' i nepte shkas popullit t' i njifte mjetet qi do të perdoreshin per me i sugurue Atdheut një jetë të knaqshme, tuj i paraqitë edhe mndyren mâ t' ardhshmen per me i perdorë me dobí kto mjete. Shkurt: edhe n' i rá së Perkohshmes s' onë me u perkulë ndonjherë per ball stuhive, sugurisht qi nuk u thye. Luftár, së pari, per program të thuesh, pse ashtu e lypte koha e rrethanat, „Hylli i Dritës“ foli pa u trëmë gjithkund kû e lypi pûna e u ndal vetem at herë kúr fuqija e eger, qi, msue me veprue në terr, drote rrezet e së vertetës, lypi qi mos të delte per do kohë në shesh kjo ë Perkohshme e cilla, fuqí e ré, e drashtun por edhe e çmueme, mkamë per Fé e per Atdhë, do të ndritte mendet, do të xete zemrat per ideale shërë mâ të nalta e mâ të kthiellta, qi Shqypnís do t' i kishin

« Hylli i Dritës », X. — 1.

BIBLIOTEKA KOMBETARE
TIRANE

KONTROLLI
1974-1975

gatue dit perherë mâ të lume. E ktij pengim „ Hyllit të Dritës “ ju desht t' i shtrohej shi në të paren vjetë të jetës së vet, kúr auktoritetet e at-hershme, fill mas botimi të Numrit X, mârrë shkas prej kryeartikullit: « Nji komedi e pandershme e XX shbekull », urdhnojshin qi e Perkohshimja mos të botohej mâ. E kso dore ndolli qi „ Hylli i Dritës “, tuj pritë dit mâ të lira, kje ngushtue t'a pezullote botimin per jo mâ pak se gjashtë vjet rresht.

Në Numer të parë të vjetës së parë, në kryeartikullin : « Perlimi i së Perkohshmes », Drejtimi perfundote me kto fjalë: « Tuj kënë se me të himun t' ushtrive nderkombtare në Shkoder, maroi nâta e errshme e robnis e per Shqyptarë filloi me ague e bardha dritë e Liris, e kemi quejtë ket të Perkohshmen t' onë: „ Hylli i Dritës “, pse âsht tuj lé neper ag të gjytetnis së Shqypnis. E porsì hylli i dritës me ferglim t' amel të vet njall shpnesët e shueme në zëmer të shtegtarit, na do të perkujdesena qi edhe e Perkohshimja e jonë të mrrije me njall shpnesen nder zëmra të Shqyptarve, se prej Hyut dit mâ të mira kan me ju reshë Shqypnis ».

E lypej per at kohë nji lëvizje e posaçme per nji popull krejt të pagatuem per shndrrime të mdhá qi, si mund të parashifej, do të vertetoheshin. Ndergjegja na e thote se si Françeskaj-Shqyptarë, nuk do të kishim pasë si rrím dorëjashtë; në tjetren, vëjshim n' oroe se vetë populli lypte qi na të hidheshim n' ato lamije, qi t' i prjshim ktij popull bujár, i cilli, aso kohe, pá ndryshim besimi, na nderote me mâ të plotin besim. E dishmít e dishirit të popullit per ket veprim t' onin mundemi me thânë se i kemi me shumicë. Por të vije nji per të gjitha.

Kúr na gatojshim Numrin e parë ndollej në Shkoder nji nder pionerë mâ në shëj të lëvizjeve komtare, z. Faik Konitza, i cilli, per at rasë, na kujtoi me nji asi artikujsh qi mund të dalin vetem prej pendës së nji shkrintarit aq të njoftun e të çmuem. Artikulli titullohej: « Problemi i madh » e fillote me kto fjalë: « Andrra e nji Shqipnis së lir po vertetohet. Kush e kish pá ket anderr të bukur?... » Në ket

artikull z. Konitza, dhânë shfrim harës qi i gufote zêmre per dit fatlume qi nuk do t' i vonojshin Atdheut, vëhet e prekë varrët mâ me randsí, qi lypej të shndosheshin sá mâ parë, qi mos të pëngohej njaj veprim i eilli domosdo do të shtëhej menjiberë në pûnë e, tuj e ndalë sýnin shqyrtues të vetin në dasín e mndershme qi randote mí popull t' onë, gjith dishír me gjetë një mjet të shpejtë e të sugurtë kundra ksaj rrymë, qi jo vetem mund të pengote, por mujtte edhe me vû krejt në rrezik pamvarsín e dishrueme, shprehej kso dore:

« Ah! kû jânë katundet e Bavjerës, kû jânë katundet e gjith vendeve me kulturë; me shpija të mledhuna rreth e rreth kishës, shkollës edhe perlintera, si zogjt afer kllukës, me shoqní të bâme prej bulqsh t' urtë e të mirë, me të mledhunat miqsore; kû burra, grá e fmí bisedojn aq bukur; festa popullore kû katundi viziton katundin, kû zêmrat çilen pá droje, kû dashtnija rritet, kû karakteri mson me u formue, edhe vullndeti me u rregullue atje kû mundet me i bâ dam liris së tjeter kuej ».

E gjith dishír të mund i shifte sa mâ parë edhe viset e bukura të Shqypnis të shndrrueme n' at trajten e kandshme të vendeve tjera me kulturë, tuj dashtë me gjetë një mjet të shpejtë, por edhe të sugurtë per perparim qi popullit i mungote, kah, per rrezik të madh të vetin, i kishte rá me ndëjë, per 400 e mâ vjet, prá mâ gjatë se kurruji popull tjeter në Balkan, nen njatë zgiedhë të mndershme, së cilles kot se i kerkohet shoqja në historí, ndalet artikull-shkruesi e, tuj kerkue mndyren se si me i dbânë zhvillim ktij problem të madh, vijon e thotë:

« Si me afrue shpín me shpí, katundin me katund, krahinën me krahinë, si me e zhvillue jeten e shoqneshme të Komit, ká me kënë një nder detyrë mâ të para të qeverís shqyptare, kúr të vendoset. Por edhe ktû, si njeti, iniejativat e veçanta kishin me vjefhtë shum. Vepra ásht e gjânë edhe lypë të bashkpûnuemt e gjith forcave morale edhe mendore të Komit t' onë. E pa dyslim Fretent (të eillët kan bâ aq shum per popull edhe ndermjet të eillve ndollen disá prej mâ

të naltave karaktere të Shqipnis së soçme) kan me kë në nder mâ të parët pûntorë. Shqyptari, para se me u bâ atdhetâr, ká nevojë të bâhet nier i zbutun. Kush ká me kë në mâ i zoti me e krye ket mrekuillí, posë të bijve t' atij Serafinit t' Asizit, i cilli — si na kallxon aq amel proza divine e *Fiorretti-ve* — ká dijtë me u predikue ujqve e me i zbutë?» Deri ktû z. Faik Konitza.

Pra në vepren e ré, qi kishte nisë porsá, na grisheshim me kë në nder pûntorë mâ të parë. Do t' i thojshim jo ktij popull, të miren e të cillit e kishim pasë gjithmonë per zëmer; mjerimet e të cillit i kishim bâ krejt t' onat qysh n' at ditë qi perdhunisht nji mizuer i terbuem prej gjakut të shkuem rrkáj, nder vise të bukura të Shqypnis ngulte njat kâmë, per të cillen, e me gjith arsye, kje thânë, se kû shkelë ajo, nuk bijte ma bár? Do t' i thojshim jo nji popullit me të cillin kishim perzí lodt e gjakun, tuj e shkue motin, per qinda vjetsh, malit e shpellave, pa tjetër pullaz posë qiellet, nâten pa tjetër dritë posë hanet, të pa shtrojë e të pa mlojë, mlue shtatin me pak errule e tuj na mungue deri mjetei i nevojshem per gjallnim, buka? Kishte shkrepë nji rreze drite, kishte ardhë ditë per ket popull, qi, prej robnís së giatë e kishte harruë krejt gazin; pse mos të ju perkrahsim, pse mos t' a drejtojshim? I ishim gjetë nder psime, pse mos t'a perciellshim nder gzime? E pûnës ju vûm me shpirt: lexuesave t' u vije per dishmí, posë tjerash, njaj tok blëjsh, qi perbâjn nandë vjetë botimesh nen titullin: „Hylli i Dritës“.

Nder 4763 faqe të botueme, âsht e dijtun posë syprinës, né shpirti na thotë se nuk i kemi bâ kurrkund lak programit t' onë e mund të thomi se nuk na ká rrrshitë çashtje e cilla, tuj perkue kû per së drejti e kû terthorazi me zhvillimin e jetës së komit t'onë, mos të jët kë në rrahë, e mjaft me kompetencë, nder kto fletët e së Perkohshmes, pshtetë gjithmonë mí njato parime të shndoshta e të patrandshme mí të cillat qindron kultura e vertetë, njoftë edhe me emen kulturë okcidentale, të cillen mendet mâ të kthielltat edhe aso kohe e njoften e e dishmuen porsí të vetmen per nji të mkamun të

qindrueshem të Shtetit Shqyptár.

Por kurrnji meritim tjetër mos të kishte kjo e Perkobshme e jona, ksajë kishte me i mjaftue botimi i vepres s' A. Shtjefnit Gjegov, O. F. M.: „Kanuni i Lekë Dukagjinit“, qi kje botue tash vonë blë në vedi, si veper postume në Shtypshkrojen Françeskane — Shkoder. Mundena me thânë se botimi i ksajë veper, pa dyshim monumentare, i çili shteg së Perkobshmes s' onë jo vetem neper viset e Shqypnís, por edhe gati nder të gjitha Shtetet e Europës, pse nuk met Universitetet as Bibljotekë me randsí qi mos të na e lyppte, kshtû qi giuha shqype, per të cillen pak kuej i kishte rá nder mend, masi pat fillue me interesue boten letrare qysh me botim të Kangve të para të vepres „Lahuta e Malcís“, të cillat kjenë perkthtye nder disá giuhë europjane, nisi t' interesote boten dijetare e muer aq shkas të marë studimi i sajë, sa me mujtë sot me u thânë, se jânë pak ato Shtete n' Europë, nder të cillat mos të jét mkamë mostjeter nji kathedër per giubhen shqype. E né, tash qi jemi kah ja hËjm pËnës per të dhetten vjetë, per detyrë miradije, na nepet me e permendë me nderim êmnin e ktij bashkavllaut t' onë e bashkpËntorit t' onë, i cilli, tuj i ndëjë pikë per pikë programit, qi bashkë me né pat nenshkrue në Zyren e Drejtimit të „Hyllit të Dritës“ me pupel në dorë, qindroi me nderë deri në ças mâ të mramin per të e, kúr i erdh aj ças, dijti, tuj kapë me të dyja duerët zëmren e çelikkët të veter, me e nenshkrue e me e vulosë per të mramen herë mí tokë edhe me gjakun e paster të vetin, tuj rá, dishmitár në mâ të kulluetin kuptim qi ká kjo fjalë, per Fé e per Atdhé.

AtË-ktû, rrokull ktyne nandë vjetve e Perkobshmjia e jonë pat nafakë me prË copat e çmueshme të vijimit të njasaj veper e cilla shkrimtarit të sajë e marë Shqypnís i ká sjellë në boten letrare nji námë; qi sugurisht nuk ká me pasë si t' a mlojë harresa; të njasaj veper, të kryemit e së cillës e dishron e e pret komi marë porsì nji ndollí së cillës ká me u dashtë t' i vëhet shëj. Vepra, per të cillen po flasim, ásht, si gjithkush e din, «Lahuta e Malcís», së cillës i pritet tash-

mâ të kryemt e plotë e mendja na thotë se nuk do të vnojë mâ shumë e do t' i shkojë në vend marë popullit dishiri qi me e pasë në dorë ket veper të plotsueme, botue në një mundyrë qi të jët e dëjë per një veper e cilla, me gjith arsye e nen çdo pikpamje, nder vepra komtare xën vendin e parë, e qi i ká sjellë auktorit titullin e lumnueshem e të lakmueshem: Poeti Komtár.

Po rapsodít e botueme në ket të Perkohshme? Ky visár i rrejtun vetem në gojen e njasaj pjesë populli e cilla pat mâ pak të perpjekun me boten e zgjueme; ky visár kû na âsht rrejtë mâ së miri fjeshtsija, njomsija, madhnija e fuqija e giubhës s' onë amtare; kû mendimet shprehen në një mundyrë qi me na e pasë lakmí komet mâ të perparuemet; ky visár neper të cillin na, nen shumë pikpamje, s' kemi pse me ja pasë lakmí komeve qi rriten Homera e Vergila; ky visár, po thomi, ishte në rrezik të hupte krejt, kah mosha e ré nder malcorë, tuj mos ja njoftë vleren, priton sot të vëhet me shtí në mend çka, me mija vjershash, rendue shpesh mâ së miri, kndojn gjyshtat e tyne. Mos t' ishin kënë bashkpûntorët e censhem t' onët me i mledhë me kohë prej gojës së popullit, prej mâ të vjeterve në popull, ndoshta kta do t' ishin ulë në vorr, tuj i mârrë me vedi ato visare, mí të bjerrunt e të cillave kishte kjá kot komi i Shqyptarit.

E qi sherbimi per zhvillimin e giubhës amtare të plotsohej perherë mâ mirë, e Perkohshmja e jonë u muer me të gjitha degët e saja, tuj rrahë shumë çastje, tuj paraqitë gjikime, tuj shtrua krahasime, të cillat binden deri albanologjt mâ me famë, qi nder shumë rasa nuk e kursyen fjalen e lavdit per ket veprim të fuqishem të «Hyllit të Dritës».

Krye porsá vjeten e pëstë të veprimít të vet, e Perkohshmja e jonë kje xânë edhe njiherë prej stuhís e Drejtim e bashkpûntorë ngushtoheshin me pushue prap, e kta per pësë vjet rresht. Në vjeten 1930 nisëshim prap botimet, âsht e ditun me do ndrim me mjaft me randsí per rreth do pikave të programít, por pá ju shmangë kurrkund, pa lânë në njanen ânë qellimin kryesuer qi me ndritë mendet, me xó zëmrat

per ideale perherë mâ të nalta. Kohët e ndrrueme, giasët e normalizimit i nepshin shkas Drejtimit me kthye n' at hullin e vertetë, n' atë qi i pershtatej mâ së miri natyrës së Perkohshmes. «Hylli i Dritës» nuk e shifte mâ me nevojë të delte aq luftár, si nder blëj të perparshem, ashtu si nuk ja shihte mâ nevojen me u mârrë me politikë as të mrendshme, as të jashtme, lamije nder të cillat parandej ju desht të lëvitej vetem pse ashtu e lypshin rrethanat, vetem pse shihej kjo por-si një pûnë jo veç me dobí, por edhe e nevojshme per ato vjett e para të zhvillimit të jetës komtare. Kso dore fletët e së Perkohshmes do të vijshim per me rrahë çashtje tjera me randsí, çashtje mâ shperblyese, neper të cillat na dishruem qi populli shqyptár të vëhej pernjimend n' udhen e kulturës së vertetë e para botës së gjytetnueme të kishte çka me paraqitë e pse me u paraqitë.

E një nder kujdese mâ të para të Drejtimit kje ky: me vijue perherë e mâ me zëll në zhvillim të çashtjeve qi i perkítshin jetës së komit, por tuj kqyrë me i dhânë randsí perherë mâ të madhe historís; e kta jo pse blëjt e perparshem nuk kishin pasë brûmë mjaft t' interesantshem per ket degë, e të na mjaftojë me perkujtue çka nisi me u botue qysh në vjete e parë, uen titullin: «Lot gjaku», me sa e sa studime tjera; por, kah mendojshim se një kóm pá historí të veten nuk mundet me pasë një jetë komtare të giatë, pse historija áshht msuesja e jetës, e komi qi s' ká historí e shkou motiu pa rregull, e prandej zhgatrohët e hupë si krypa n'ujë, deshtem t'i nepej ksajë një randsí perherë mâ të madhe. A ja duelem ktij qellimit? Të kqyren kater blëjt e mramë e gjithkuej ká me ju dashtë të dishmojë se Drejtimi mrríjti me i dalë në skáj qellimit të vet, e mâ së miri. Na kjemë ata qi patem nafakë me botue së pari copá të zgiedhuna mí librin e Buzukut, mí ket monumentin mâ të vjetrin e giuhës shqypte, tuj sugurue komin e boten letrare se, zblue ky blë aq me randsí, ishte kënë sugurue edhe qi mos të mund të hupte, pse i fotografuëm në trí kopje. Ashtu na kjemë të parët me çpallë një dorëshkrim të vjetës 1671 mí Shqypní. Dorë-

shkrimi kje hetue prej nesh në «Biblioteca Nazionale» të Napolit e, fotografue me shpenzime t'ona faqe per faqe, kje prû, njashtu si e gjetem, Numer per Numer per mâ se nji vjetë rresht. E në degen historjake lexuesat e dîn mirë se, posë botimeve qi permendem, duelen në «Hyllin e Dritës» edhe shum studime tjera me vlerë, të cillat nâ ktû nuk kém as s' i t' i çekim, kaq larg kishte per të na qitë kjo pûnë. Por po, nuk po mund pritemi pa permendë me miradije nji studim të giatë e t' interesantshem qi Z. Zef M. Harapi, nen titullin: «Mirdita», desht të botote në ket të Perkoshmen t'onë.

Kûr, per të treten herë, nisësdim botimin e Revistës, n' at Numrin e parë të vjetës 1930, patem thânë: «sikurse i-dea âsht forcë në jeten ideare, njashtu mungesa e idës âsht ligshiti e dekë; prandej, po deshtem me e pertri ket popullin t'onë, pikë mâ së pari do të vëm dorë me i a shndoshë shpirtin, tuj perftue në të idë të plleshme, të cillat do t'i perftojn energji të reja.» Tuj folë kso dore, na kishim para sÿsh jeten vehtjake, familjare, shoquore e komtare të Shqyptarit. E zêmra na thotë, e lâm t'a dishmojn blëjt e deritashem, se u munduem me shpirt me i mârrë para sÿsh gjith kto nevojë nder botime t'ona: nuk kje degë, qi të perkote me zhvillimin e tashem të komit t'onë, të cillen mos t' a két mârrë në kujdes e mos t' a két studjue „Hylli i Dritës“. Lë çastjen komtare, morale e civile, lë çastjen arsimore e financjare, nder fletët e së Perkoshmes s'onë mundet me u pâ se nuk u harrue çastja agrare, se u fol mi gjendjen hidrografike, mi gjendjen mitologike, mi rmi-me e zblime aq me randsi t' Arkeologjve në Shqypni, mi rmi-me botanike të kryeme nder male t'ona; preku, kûr e lypi pûna, çastje ajrologike e astronomike. Muer në kujdes të gjitha hartet e bukura e dishmoi, me provë në dorë, se prej komit shqyptar ishin kënë jo pak ata qi ishin dá në shëj ku në njanin kû në tjetrin prej ktyne. Kush nuk i ká mandej para sÿsh artikujt e interesantshem mi Matematiken shqyptare, t' a thrasim kshtû, nder male t'ona? Po sport-in, po turizmin? Shkurt: nuk ká per t' u gjetë të thuesh lëvizje morale e kulture per të cillen mos të jët interesue në të pernji-

mendët „Hylli i Dritës“. Po Bibliografija, a nuk e kreu edhe kjo mâ së miri detyren e vet? Nder kto dy vjett e mrame mandej lexuesat kan mujtë më vû n'oroe se si Revista e jonë, pa e çue çmimin, desht t' u falte muej per muej rromanxin mâ të famshmin e botës: „Quo Vadis?“, të cillin âsht kah e vijon edhe në pjesen e dytë.

Nji çashtje e vetme, do t'a dishmojm, na pat metë disi mas dore: çashtja e mjekís. Me kta nuk duem me thânë se nuk u muerem aspak me çka i perkutte shndedes publike; gjëjm në «Hyll të Dritës» edhe mí ket brâmë artikuj mjaft me randsí; deshtem të thomi se nuk u muerem aq sa e lypte nevoja e nji popullit qi vuen aq shum prej smundjesh e mjekët nuk mundet me i pasë perdoresh, kshtu qi âsht në nevojë të intelektuale të cillët, tuj pasë njoftimet kryesore, munden me i vjeftë shum popullit të mjerë. Ky dishír qi me pasë mâ shpesh studime qi perkojn me shndeden e popullit na kje tfaqë prej shum kuej e na munden me i sugurue lexuesat, se kemi me u mundue t'a kryeju detyren me të knaqun të të gjithve, si mund të shihet qýsh prej ktij Numrit të parë.

Po e dhetta vjetë si ká me kënë? Jemi kah bâjm kâ-më me ket Numer, mas të cillit do të vijojn edhe njimdhetë tjerë e prandej nuk po duem me thânë gjâ. Por po, kta do t' u a thomi lexuesavet: Drejtimi, me njat tok bashkpûntorësh të vlerët qi ká per rreth vedit, e të gjith me të njajtat ideale, me të njajten dashtní per Atdhé, janë lidhë të bâjn çmos, janë lidhë mos me e kursye vedin në kurrnji send, per me bâ qi e Perkohshmja e jonë edhe në ket të dhetten vjetë të dalë e të jetë per Shqypní e per Shqyptarë pernjimend «Hylli i Dritës».

Drejtimi.

TRI UDHË, TRI SHTIQE, TRI DETYRË...

Jeta e jonë shqyptare, tuj kënë — si thotë Poeta — enë krejt në vëme, ligishtue më njânen ânë prej zgiedhës katerqind-vjetshe, e më tjetren trazue shpesh herë prej disa peripetive, aq të zakonshme në nji Shtet, qi âsht në fill të vetin, njekshtû rrin tuj u mâtë, tuj u peshue në drejtim të caktuem, qi 'i ditë do të mârre; njekshtû rrin tuj kundrue hapat, qi bân giatë ktij udhtimit per me gjetë mjetet mâ t' ardhshmet, shtiqet mâ të sugurtat, tuj zgiedhë shkâ âsht mâ të vjefshem e mâ të detyrshem njiherit në të permûshun të njatyne pergjegjsive, qi lypë e kerkon prej si ndergjegja komtare, besa e burrnija shqyptare.

E, në perplotsim të gjith ktyne pergjegjsive të randa, âsht i detyruem jo vetem Shteti, mârre ashtû bashkarisht, por edhe çdo nenshtetas veçmas do të mundohet, per sá t' i punojë fuqija, me e vû at gurin e vet në ndertesen e jetës s'onë komtare, në trajtimin e breznive t' ardhshme shqyptare, kush më nji mndÿrë, kush më nji tjetër, por se i cilli, e gjithmonë mas njatyne mjeteve të ligishme, t' arryeshme, qi, shikjue ashtû kthellë-kthellë me nji sÿ të paânshe, na i mson, na i kshillon ðeri vetë naty-ra në drejtim, në rregullim e në shestim të vetin.

Mos m' i kursë rrezet e shndritshme t' uaf, i thotë toka diellit, e un kam me i çpallë bukurit t' ua. Çonie nalt-nalt avullin t' uej, i thonë pá dá rêt liqêjeve, lumeve e dheut, e na kemi me i ujtë, me i njomë fushat e arnajët e rreshkuna t' uejat. Kshtû thuej per sá, qi shûmohen njerz permí ket tokë; per shoqnín njerzore, qi lypë pá prâ ushtarë të rí per me plotsue falanget e dhetueme prej kosës së pamshrirshme të ðekës: per vetë familjen, qi pá ndimë e mproje të shoqnís, s' ká si qindron e aq mâ pak si mkâmet.

Pat arrsyë pranðej **Mazzini** me lânë shkruë në librin e artë të vetin „Detyrët e burrit“ se „shpija âsht atðheu i zêmers së nierit“.

Edukacioni mâ i pari e mâ i miri merret shi rreth voters shpijake, permí giù të njasajë, qi mas Zotit, na fali jeten, permí giù të nanës.

Sá i fuqishem, prá, e i madhnueshem pernjiherit ásht edukacioni i nanës!

Aj, e vetem aj ká porsi një fuqí magnetike permí shpirtin e fmís, qi rritet; aj, e vetem aj i a merr vesht mâ së mirit belbcimet, giúhen; aj i shtjerton ndiesít e tija mâ të mrendshmet; aj veç mund t' i a zblojë msheftsít mâ të fundshmet zëmers së njetij, qi i rritet shi nder ðuerë.

Nana ásht ajo mâ e para, qi i mson fmís idén e një Zotit, ðetyrët ndaj të mâ të mdhát; nana i prin atij nder hapa të parë e të ðetyrshem kah rruga e marë e virtytit, e me 'i *dashtní*, së cillës s' mund t' i pershtatet adjektiv, posë atributit, *nanet*, rregullon e drejton n' at zëmer të njomë, të fjeshtë e krejt të paster të rrahunat mâ të parat.

Por, ata hapa të parë në lamin e njoftimeve, bâ per nen strehen e familjes, nen kujdes e sý të nanës e të babës, donë zhvillue, zgjanue, naltue: e qe se ktú na ðel para me 'i herë streha e ðytë e fmís, shkolla.

Jam kondend, thote në krení Filipi i Maçedonis, jo aq per mretní, fuqí e madhní, qi më rrethon, sa pse kam fatin e bardhë me jetue në një kohë me Aristotelin, të cillit edhe i a lshova kryekput në dorë ðjalin t' ém, Leken.

Shkolla, krue giytetnijet e perparimit, ásht edhe gurrë e edukacionit: e ky edukacion nuk permahet vetem n'ato msime e zhvillime, qi epen prej msuesit prej katedret. Shkolla ásht porsi një tempull, në të cillin, posë mendes, edukohet edhe vullndesa kah e mara e zëmrá kah e mira; e kuer shkolla nuk ásht një tempull kso ðoret, atbotë s'mund të jetë tjetër veç një shpellë ujqs, sikuerse mrrin me thânë me arrsyë vetë *Tommaseo*; shpellë ujqs, prej së cillës ðalin njerz indiferenta, oportunist, egoista, ateista, mâ të mdhajt helmuesa të familjeve e të shoqnís njerzore.

Duhet, prá, me ðijtë të ðajm msimin ase instrukcionin prej mirërritjes ase edukacionit: msimi begatë menden me njoftime, mirërritja sýnon të gjitha vetít shpirtnore: msimi rritë të diejshemt e mirërritja mkâmë burrat, e ásht, si thotë *de Maistre* porsi një bí e zëmers. E zëmrá nuk mund të marrë një edukacion të vertetë pá besim, pá Zot.

Kuer në shekullin e kaluem nji **Cousin, Jouffroi, Damiron** menduen se mund të mahej nji moral i pá Zot, kje njinji si me mendue nji krue të pá gurrë, nji landë të pá rrâjë. Per ket arr-sye mrrijti me thânë ðeri Protestanti **Guizot**: „*Instrukcioni i pá edukacion s' âsht kurrgjâ, as nuk âsht kurrgjâ edukacioni i pá besim: shpirti nuk ká si trajtohet as si drejtohet por veç nen sundim të Zotit.* E **Bacone** thote: „*Eren e andshme, qi nuk e lën diejen njerzore me u prishë na do t' i a lypim besimit*“. Vetë **Macchiavelli** mrrijti me thânë: „*Kû ká besim, atý nenkuptohet gjith e mira, kû mengon besimi atý nenkuptohet gjith e zeza*“.

Por a ðro se nji ðjaloc, masi t' i ketë marue ato studimet e veta, mund t' a majë vedin në kulm të diejes? Jo, kurr. Difton **Cantù** se nji ðjalë, masi marueka studimet e nalta t' Universitetit, shkueka te profesori i vet per me i u falë nderës e me u dá prej si, edhe i thâнка: „Tash i kam krye studimet e mija!“ Profesori nuk i tha tjetër fjalë veç: „Ti i ké krye, por un njetash jam tuj i fillue!“

Në shkollë shênjohet metodi, ðiftohet rruga, vendi se kû gjindet dieja, por atje nuk mund të mrrihet pá nji múnd të madh, pa do vshtirsi edhe të randa. E mjeti per me i dalë në krye ktij qellimit janë librat. Koha brése më njânen ânë, e në tjetren gabimet, bâ bukë e perditshme, i hjekin ashkle të mðhá visarit të diejes; shto mandej edhe sherrín njerzore, qi per qellime të mrapshta të vetat, mrrín me i zdashë kryekput idét e ðeri vetë faktet, ndolljet mâ historike.

Randsija e dobija e librave prandej âsht fort e madhe: neper ato fletë librash historia, dieja e besimi i shperðajn gjithkah visaret e veta. Pa histori jeta kishte me mujtë me u thirrë me arrsye nji ðekë e vijueshme. Tetðhetë vjetsh kje **Katoni** kuer ðha ket gjikim: „*Âsht fort vshtirë me dhânë gjýgj mí njerz e sende të kohve të kalueme, por kjo vshtirsi zhðuket kur historia u vên perpara ideve t' ona të sodit idét e nji kohës, qi s' âsht mâ e jona*“.

Dieja lypë e kerkon prej historijet me i ðiftue katedrat e atyne të ðieshemve të hershem, qi tranden boten, e historia e merr per ðoret diejen e e çon n' Egípt, në Hind, në Persí, në Grekí, në Romë e i paraqet visaret e filozofve të vjeter, e atbotë dieja moderne nalton permí ndertesën e njoftimeve të hershme gurt e rí të vett.

E pra, para pak shekujsh ishte fort vshtirë me pasë një liber.

Leskrat e gurve e petët e plûmit, lmâzat e dÿllit e lvo-ret e landve ishte mjaft mûnd me i mushë me fjalë per me u a lânë trashigim breznive t' ardhshme.

E vertetë se mas shekullit X. kje gjetë letra, por me gjith ktë vshtirsija s' mujt me u zhdukë krejt.

Perpara 5-6 shekujsh ishte një fat mâ i madhi, një privileg i pak kueji, me pasë një liber, kah kushtote teper shtrëjt. Por, desht Zoti, e neper vepren e palodhshme të **Guttenberg**, ndimue prej dÿ shokësh **Faust** e **Schoffer**, së mramit u gjet shtampa, u diktue shtypshkroja.

E, në janë per t' u levdue, e per t' u çue në qiellë, **Gioia** per të gjetun të busuls, d' **Arezzo** per nota të muzikës, **Newton**, **Galilei**, **Torricelli**, **Colombo**, **Vespucci** e sá tjerë gjetsa e zbluesa, në rend të tÿne mund të hîje, fort me arrsÿe gjetsi i shtampës, qi aq sherbime të mðhá i bâni e i bân gjithnji njerzimit.

Pat arrsÿe prandej **Arnoldo** me e madhnue ket zblim kaq të dobishem neper kto vjerrsha, sá të hieshme, aq edhe klasike:

*Haec ars e tenebris Musae Vatesque reducit;
Certaque transacti temporis acta refert:
Sensibus haec aperit caecis oracla sophorum,
Explicat et summi iusta sacrata Dei.*

Qi shqÿp mund të kthehen kshtû:

Shtÿpi ásht njaj hart, nper të cillin Poezija knðon kangët e paharrueshme të vetat, neper të cillin prej gjirit të shekujve zieren, perkujtohen veprat e madhnueshme, nper të cillin drita e të dïeshemve ndritë, shkelzen permí menden e errtë, permí shiset e mârruna e besimi zblon, çilë mâ të çmueshmet visare të vetat.

* * *

Nðoshta soð per soð mâ fort se kurr shumica e njerzimit ðin me shkrue e me knðue: fletore, të perkohshme, libra; por, në gjith ket knðim a lezim ðon diejtë me zgiedhë e me dá helmin prej frytit, gabimin prej së vertete, sofizmin prej arrsÿe-jet, qi mos të zieret mâ teper ðam se ðobí prej knðimit, prej

lezimit, qi bâhet, masi mjerisht sherrija e nierit mrrîn aq, sa edhe sendet mâ të vjefshmet me i bâ mjet damit e rrenimit.

Vetë Rouseau mrrijti me thânë: „*Do t' ishte kënë mâ mirë qi shum nder shkrimtarë t' onët mos të kishin shkruë aspak, perse kshtû mos tjetër njerzimi i ngratë, prishë e rrenue prej shkandullit të tÿne, nuk do t' a kishte pasë trashigimin e trishtueshem të tÿne nder shkrime.*“ E njalte te e mrâmja, masi i pat shá e ðnue librat e shkrimtarve tjerë, nisi me i shá e me i ðnue edhe ata të vett: „*Un nuk mund t' i shikjoj — shkote tuj thânë — ðisa nder libra të mijt per pá fshâ: në vend qi me msue, un perçudnoj, në vend qi me ushqye, un helmatisi.*“ E n' *Eloisa* shprehet në ket mndÿrë: „*Kushdo prej moshet të ré vëhet me kndue edhe një faqe të vetme, aj ká marue me të tana.*“

Deri Voltaire mrrijti me e pá e me e rrfÿe së mrâmit rrenimin e madh qi kishte pertri me shkrime të veta, sidomos në moshen e ré, qÿsh se la të shkrueme aj vetë: „*Bora jeten t' eme per me rreshtue një grumull të pshtjelluem fjalësh qi mostjeter gjÿsa s' do t' ishte ðashtë kurr me u botue.*“

Qe ðishmija mâ e kjarta e atij rrenimit të pamâsë, qi pertrijn posaçe në moshë të ré shkrimet e mrapshta, qe damet e mðhá, qi pertrin një edukacion i mângët e i rrëjshem!

Njeksi helmuesash, prá, rriten pá një edukacion pernjimend të shndoshtë.

Mosha e ré shqÿptare pret prej prísave të vet në lâinë të kulturës e të perparimit edukatora të njimendte, udhëhjeksa të ðejë per émen, qi barin, shkrimtarë të shndoshtë e të papri-shun, masi Shqÿpnija, sod ndoshta mâ fort se kurr, ká nevojë per burra pernjimend t' edukuem, per burra beset e ðetyret, per burra ndergjegjet e karakterit. — *paf.*

Per Historin e Alfabetit Shqyp.

(Shif Nr. Tetuer-Nanduer 1933 f. 518).

14. — **Hieronym De Rada (1814-1893).** — Teper larg do të na qitëte pûna, po t' i ndiqshim gjith shkrimtarët t' anë nder gjitha ndryshimet grafike mâ shum a mâ pak t' arsyeshme e arbitrare. Në mjes të këtij grumulli do të zgjedhim vetem njata, shkrimet, e të cillvet peshojn dishka në letratyren t' onë, ase meritojn sadopak t' u permendet êmni.

Mbas rreshtimit s' auktorvet, qi shkruen Shqypen me qellime tjera mâ praktike, na bjen tash të permendim ata qi hijn në rrethin e letrarvet. Po fillojm me shkrimtarët italo-shqyptarë, mbasi kronologjisht atynve u perket prîsija në lamen e letratyres kombtare.

Në krye të tynve spikatë êmni i De Radës. Tue lanun m' ânesh kritiken e vepravet të tija nen vleren letrare, kalojm pa tjefer nder vrime t' ona per rreth alfabetit qi perdori.

Nuk mund të dijm gjâ per botimin e parë të kryeveprës së tij *Milosau* të vjetit 1840; botim, qi kje hupun me njisherë, prej çenzuret, pa u çpallun; si e kallxon ai vetë (1).

Marrim para sÿsh pasqyren e shkrimit, qi muer në botimin e veprës në fjalë vjetin 1873.

Fÿll në krye të librecit auktori vetë na e paraqet alfabetin e perdorun. Ky âsht latinisht, a mâ mirë të thomi, italisht, perziem me ndonji germë grekishte, tue i dhânë se të cilles vleren fonetike qi ndjekë:

(1) „Poesie albanesi di G. De Rada“; Corigliano Calabro 1873. Oroce në parathânë.

- â, ê, etj.; aa, ee, etj. = á, é, etj.: pâ, dôrë, vaar, siish.
 ë = ë, sidomos kur xevendson hundoren (á): endërr, eshtë.
 ë = ë = ndë, cë, dishëruar.
 e, ee, eh, = k: cuur, chee, placcu, pach, criet.
 ð = dh: u ða, ðeu.
 ge = g: gerua, geuur.
 ç, g, gh = h: çaree, aghier, garronet, ghinj.
 g, gk = gj: geela, gkacu, me gkegkiur.
 l = l (ll): aculi, gjela.
 lj = l (it. gl): ljuljet, caljbet, ljott.
 nj = nj: një, njogh.
 sh = sh: shëro, shpett, ish.
 ç = z: çemër, çoti, vajça.
 θ = th: θa, gkiθ.
 ki, x = q: përpokia, neukiur, xinmshti.
 z = c: i zili, zopa, zinzërra (këngalla).
 zh = x: zheen, zhërçh.

Nji shembull prej De Rade-t. SKANDËRBEGU I PAFÁN

Kangjelli i V.

<p>Menattia u dii me ree e neâ ajër e përflushur. Përpara dêrës pëlassit Duchës u mbiôdi buljëria,</p>	<p><i>Mënatja u dih me ré e nga ajër e përflushur. Përpara derës (s') pëllasit (s') Dukës u mbjodhi buljërija,</i></p>
--	--

1. — Mënatja . . . = Nadja ndjehi me ré. *Mënatja* prej: me natë. *Me u dihur* a *me u ditur*: me p bâ ditë; këndeje na kemi: me ndjehun. — nga ajër = prej eret, frymet. — e përflushur = e perzieme, e trazueme. *Përflushi* Meyr e bjen prej it. *flusso*. — (s') Dukës = së Venedikut. — buljërija = kapidanat. —

ushtëra e çuu ûdët. Ngerëjin
nusset élhpet quëljvet,
câ diert e frîghëshin ljet;
câ lógët shkîrin chësheen
diëljmevet e 's vein ree
cë i ðirmëjin mbë door.[...]

Nën mieçdít vorëa
frinej mbî rrëmpat e díelit,
e ghinchëlimes mbiðonnej véshtë
të njerësvet e frushculjvet,
cûr dùaltin: e gkíð díten
mëe e mëe ngereshtëròì dëtin.

Sépër câ réxet, po ûdes
të Maðrusës me Ljëtínj
shoch prá vashëçça e Morosit
paa anii të laargh suvaljëshit

ushtërija e zú udhët. Ngrejin 5
nusset elpët kuëlvet,
nga diert e frihëshin (m')lot;
nga logjet shqirin këshën,
djelmëvet e 's vejin ré
që i thirmëjin mbë dór.[...] 10

Nën mjezdít vorëa
frinej mbi rrëmbat e diellit
e hingëllimesh mbjonej veshët
të njerësvet e (t') frushkulvet
kur dualtin: e gjith dítën 15
më e më ngreshtëròì dëtin.

Sepër nga rrehet, po udhës
të Maðrusës me Lëtinj
shok' prá vashëza e Morosit
pá aní të lárg, suvalëshit 20

ushterija e = Hyperbat per: e ushterija.

5. — Ngrejin ... = grát (shkodrane kur në Shtat. 1418 paskan ndie se turku ishte tue i u hullë edhe uji herë qytetit, n'atë idhnim, u a hiqshin elbët (tagjin) kualvet. — nga diert ... Prap hyperbat: = e para dyrvet të shpijavet ajeshin (frhëshin) tue kjá. — nga logjet... = prej balkonesh zhgulshin (shqyejshin) flokët. *Këshet-i* = flokët e mbljedhën bishteca mbi krye. — djelmëvet e... = e djelmvet (fëmijvet), qi u britshin, tue kjá mbë ngrykë, ato s' u a vëjshin veshin.

10. — vorëa = murrani (it. *boréa*). Në ribotimin e v. 1885 (*Fiámuri Arbërit* f. 150) ka: *Djoventi* = era e lindjes. — frinej = frÿntë mbî rrextet e d. — e hingëllimesh = e me hingëllime (vishkullime) mblojte (mbushte) veshët. — frushkulvet — egersinavet, bishvet.

15. — kur dualtiu = kur dolen prej qytetit. — ngreshtëròì = çoi peshë (gjithnji murrani) stuhí në dët. — Sèper... = në mbrame prej kodrash. *Rrah-i* = kodra, shpina e malit. — të Maðrusës. Në ribotimin e syripermendun ka: të Drivastit. — me lëtinj... = mbandej e bija e Morosit (Dogji i Venedikut), tue shkue bashkë me bujarë tjerë venedikas kahë Drishti, pau së largu disa aní të ngushtueme, të rrahuna prej tallazesh.

20. — *Suval-a* = tallazi i dëtit.

të anacatossur, t' éttë	të anakatosur; t'elët
e i dergëoi lajmi të fjturm.	e i dërgoi lajm të fjturm.
Ai logaçi, e attië i stissur	Ai llogazi, e atje i stisur,
bëri e u preitin shochët te çali	bëri e u preitin shokët te zalli
me ndaj e brîgues ljar	me, ndaj e brinjës ljar
njeer te málji t' Arëbrësht.	njer te mali, t' Arbëreshët.

25

15. — **A. Anton Santori O. F. M. (1819-1894).** —

Sadoqi ky kje mendimit, se alfabeti i grekishtes do t' ishte mâ i perkueshmi per të dhânë zâjet e posaçme të shqypes, me gjithkëta u kondendue t' i mirrte grekishtes vetem shêjin θ (*th*); tjerat i uhajti prej italishtjet, tue u dhânun vleren gati si shokët. Karakteristika e orthografisë së Santorit âsht, ke ky muer zânoren *y* por ë.

Në mungesë të njëj shembulli krejt mbas origjinalit t' auktorit biem këtë një copë, paraqitun prej De Radet në „Fiãmuri Arbërit“, v. 1884, n. 8, f. IV. (1)

Në këtë shembull. posë se kemi per të pasë një tregim të vogel të vjerrshavet të Santorit, kemi per të vrojtë njiherit ndryshimet, qi muer mâ vonë De Rada nder botimet, qi dolen prej duerësh së tija. Mbas këtij alfabeti patem prû edhe shembullin e D. Jul Varibobës (2). Aty lë të këqyret pasqyra e ortho-

Anakatosur (në ribotimin: të *anakatosta*) = prej Grek. *nangas* = ngushtoj. — t'ë fjturm = të fluturimët, të shpejtë. — Ai llogazi = rá në mendim tue folë e arsyetue vetë me veti; prej Grek. *logos* = fjalë. — i stisur = si ndëj një grimë në dyshim. *Me stisur* De Rada e vën në Fjalorth: me ndertuem (it. *fabbricare*); mjesa këtë në vend e perkëthen: *e ristato in dubitazione*. — bëri e... = bëni të priteshin në breg. — me ndaj... Nderto: Me t' Arbëreshët ndaj (afër) e brinjës malt djeri te mali.

(1). E Perkohshnja „Fiãmuri Arbërit“ u botue në Corigliano Calabro v. 1883-1887, per kujdes të padám të De Radës.

(2). Vro *Hylli i Dritës*, Shtat. — Tetuer 1:33, f. 460.

grafís, qi kje perdorun në të Perkohshmen e naltpermendun, e cilla kishte randsín mâ të madhen, të vetmen, të thuesh, aso here per rrethin e vogel të shkrintarvet shqyptarë. Këtû, si në kalim, do të vrojm disa shndrrime, qi De Rada, drejtori i së Perkohshmes, pranoi — *per këshíll të disa filologjve të dijshem.* (3)

Me kohë De Rada vojti tue zhdukun geramat grekishte prej alfabetit së vet. Kështû, per δ muer *dh*; per θ muer *th*. I mbet vetem χ per të shênjuem zânin e *h*-és së fortë, nder pak fjalë, si χ ee, ra χ e, Diray χ i. Shênjojm mbandej: grupin *h*j qi mâ vonë perdori per *q*-én t' onë e qi perpara e kishte *x*; per *nj* shtjeu në pûnë \tilde{z} -en spanjolishte. *Sh*-en, qi njiberë e xevendsoi me shêjin diakritik $\check{}$ e këtheu rishtas si perpara.

Zânorja, qi bán mbë krye theksen e randë ($\grave{}$), shênjon tash rroken e theksimit tonik të fjalës; b. f. kjëlkje (qëlqe). shëndèt, ndròrghemi, shkò. Theksa e prehët ($\acute{}$) nuk hîn në pûnë, veç duket atÿ këtû per pa kujdesim; per shêj zgjatimit, posë se dyzohen zânoret, shpesh këto marrin syprí theksen e hundzimit të soçem ($\hat{}$): szâli, shûmë, dîta, dêti. Shpesh në vend të hundores së hupun (sidomos *d*) posë shênjimit të perparshem (\bar{a} \bar{e} \bar{i}) shtjen në perdorim mâ fort *nj e* (kursive).

Mbas këtij alfabeti na po biem këtû:

Nji shembull prej A. Anton Santori-t.

FLUROMË* HËNZËS.

*Hëen e buccur, Szooçî ndë kjel
cë ndë nat na bën për Diel,*

*Hënë e bukur, Zónj ndë qiell
që ndë nat' na bën per diell;*

(3). Vro *Fiàmuri Arbërit*, Tet. 1886. f. I.

*Flur omë = Hymn.

ti ndë szēmër na dërgcòn
 řē garee cē na gchēzòn
 Me at drìt ergjëntullóre
 chekj j' ebutt' e ěmbëljóre
 sùit na mèrr, szēnn na nchèt
 e 's lřòdhēn viett' e vièt:
 tē tē šòghēmi prisandài
 na 's ndēndemi currài.
 rùghemi tē dī me maal,
 dhia si vaša ndē spekjaal.

Cūr cē rrittē pach e pach
 gjèt řē ree cē ncá řē lach
 ngchrēghet ljarte bårdh ebårdhe
 e mbión šòljėsza e geardhe
 vente t' errēt, e tē thēla;
 e fanaret ndrīše gjēla.

Cūr prà tundullóre e piotte
 dëlj mbi malj vettehēa jotte,
 duche řēēm piottē namuur
 cē tē birit i caa cuur:
 e me gjith se largu rrii
 e šoccón me szēmër e sii.

ti ndë zemër na dërgon
 një haré qē na gëzon.
 Me at drit ergjëntullóre 5
 keq j' e but' e ěmbëlóre
 sít na merr, zën' na nget
 e sē lodhen vjet e vjet:
 tē tē shohēmi prisandaj
 na s' ndēndemi kurraj. 10
 Rùhemi tē dī me máll,
 dhia si vasha ndē speqáll.

Kúr qē rrite pak e pak
 gjet një ré, qē nga një lak
 ngrehet ljart e bårdh e bårdhe 15
 e mbjon shòllēza e gardhe,
 vente t' erreta, e tē thēlla;
 e fanaret ndrīshe gjēlla.

Kúr, prá, tundullóre e pjote
 del mbi mal vetehēa (e) jote, 20
 duke jëmë pjotē namúr,
 qē tē birit i ká kúr:
 e me gjith se largu rri,
 e shokon me zemër e sí.

5. — ergjëntullóre = t' argjantë. — keq = teper. — j' e but'. S' është apostrofim i trajtës verbore *jé*, por është një *jotacjon* i thjeshtë, si e bëjmë na këndej b. f.: *jerdhi, i jati, i joni* etj. Pra, këtë: teper e butë e ěmbëlóre. — z ē n'... = na nget (na ngacë, na prekë) zānin (zemren). — e s' lodhen = s' lodhesh. — prisandaj = nderkaq.

10. — s' ndēndemi = s' ngihemi. — Rùhemi = këqyremi të dy (shoqishojn). — dhia = sikur. — speqáll = pasqyrë; prej it.: *specchio*. — kur qē rrite... = kur shkoun tue u rritun ka pak ka pak.

15. — shòllēza = toka; prej it.: *suolo*. — fa'aret = duket ndryshe, (merr një ftyrë tjetër) jeta (gjella). Prej Grr. *faino*.

20. — duke jëmë. Prap jotacjon: dukesh ěmë (nānë). — pjotē namúr. — plot dashuní. Prej it. *amore*, Kal. *amure*. — i ká kúr = Italjanizmë: *ha cura*. — a sí = e sš.

*Cûr të vâchëtasz nëâ véra
 truat na veen si frunculëra;
 e ndë špiit 's na caa ënda
 ampnor të rrimi mbrënda.
 e ndër miqjët e ndër gjërit
 dajmi për ndër gjitonit,
 tuhe dhëhur lodëra e vâlë
 o të vësur ndër rusalle:
 udhët šëšet ti na ndrittën
 se të šòghëmi dhia si dittën;
 mos të biemi të zënòhemi
 o gjacùn të dëmëtòhemi*

*Na të fajëmi tue thërritur:
 „Rróš e stóš o ghëën e rritur
 „ej e pjót, mënò mënò
 „mosse aštù, e na gaidhó. „*

*Kûr të vakëtasz nga véra 25
 trút na vén si frunkulëra;
 e ndë shpít s' na ka ënda
 ampnór të rrimi mbrënda,
 e ndër miqët e ndër gjërit
 dajmi për ndër gjitonít, 30
 tuke dhedhur lodëra e valle
 o të veshur nder Rusalle,
 udhët, sheshet ti na ndritën
 se të shòhemi dhia si ditën:
 mos të biemi, të cenòhemi, 35
 o gjakun të dëmëtòhemi.*

*Na të fajëmi tue thërritur:
 „Rrosh e shtosh, o hën' e rritur,
 ej e pjót, mëno, mëno
 mose ashtù e na hajdhò.“*

Iris.

25. — vakëtasz = pak si të vokuna. — frunkulëra = gëzim zjarmuer, flakadâ. — ampnór = të qetë (it. *tranquilli*). Prej grr. *ampnéo*. — gjërit = gjinjt, kë kemi gjâ.

30. — dajmi = dalim. — gjitonít = fqjt. Prej Grr. *gentonia*. — tuke dhedhur = tue luejtun. Rusalle = Shtriga, mëgjistare. (Kq. Meyr *Et. W. f.* 369).

35. — ej e pjotë = ee plotë. — mëno = ndalu, rri. Si: *vano*. Meyr e xjerrë prej lat: *manco*.

40. — mose = gjithmonë. — hajdhò = gëzo. Prej Grr. *gathéo*.

FRAGMENT

prej njaj vepre së pabotueme, quejt „VALËT E NJIJ SHPIRTI“. Në një vizjon, njëna nder dy hije qi i duken nierit të bjerrun, *Drita*, i kallxon të birit, *Hyllit*, të marrunt e Rromës prejë Ilirit, Konstantinit të madh.

DRITA.

.
 Si sot n' mend
 M' bjen, kur n' at deryend
 Mbí Rromë, lufta krisi.
 Tre mreten t' njaj fisi
 — T' tre Ilirë — kishin msý
 Rromen per t' i a rrye
 Shoqishojt prej duersh.

N' sá n' vese gjithnduersh
 Shkerdhehej Rromaku,
 Prrue do t' shkote gjaku
 Tu' u dermishë n' mjet veti'
 Ushtrít, si askund gjeti,
 Palë kujë gjyteti
 Do t' i jitte e shteti.

Konstantini, dalë
 Prej Galjesh, pá u ndalë
 N' bjeshkë as n' fushë, ish' kapë
 Me ushtrí t' u perhapë
 Rreth Rromës; n' sá, t' u zmrapé
 Maksenci gjithkund,
 Pá qindresë, katund
 E gjytet kish' lshue;
 Por aty ish' shterngue,
 Pá u shkri ushtár e mret,
 Pá e lanë Rromen shkret,

Qi qyqet me i kndue,
I gjáll, mos me e lshue.

Kahë sot neper mend
Mue m' sillet aj vend,
Nji herë plot trishtim,
Mandej plot me gzim,
M' duket si 'i vegim
Ajo luftë, qi u bá
At ditë n' at shullá,
Per të kthiell njat mendim,
Qi t' lidhë me nji Hyjnim;
Qi t' çon te 'i Æmshim,
Prej kahë E - Verteta
Mbí tokë zbriti, e jeta,
N' t' gjitha mäsët e veta,
Per t' gjetë harmonín
Ndermjet shka pershin
Qiuell e tokë e Atij Fiell,
Mëndën qi e perciell
N' pakufi — n' nji Æmshim,
Po, at ditë, n' at luftim,
Do t' ndrrojte drejtim

* * *

Endè s' kish lé dielli,
As s' ishte kund n' fielli
Me ague n' at kupë qielli,
Kúr kan bá ushtrít
Me u perzí. Furít,
Me t' thánë mendja, u lshuene
Me u grí, kaq gjimuene
Marë ledhet, kúr krisi
Lufta.

N' at t' parë, nisi
Maksenci me u thye;
Por mandej, tuj msý,
Tu' u shtý — tuj ndersý,
Me terbim Æsht dredhë;
E, rrmisht, me 'i sulm t' féll,

Æsht rrasë n' per arradhe
 T' anmikut, e t' madhe
 Si arí tuj bulritë,
 Shi n' qanderr ushtrít
 I shperdau tuj britë:
 „Bini, burra, bini,
 „Se e pat Konstantini.

Kaq fort mnderë i shtîni
 Ky lajm marë ushtris
 S' Stanishit (1), sá nisë
 Kan pshtjelltas me u kthye;
 E kodrat ká msÿ
 Kush kje n' ushtrí t' tij
 Tuj zí — tu' u perzi
 Tu' u pvetë — tu' u sterpvetë
 Per mret, n' mos ká mbetë.

Kúr pásh, se per brí
 N' rreth shkojshin tu' e shtí
 Stanishin me ushtrí,
 Qi, thojas e turras
 E tu' u perlá burras,
 Dermishej n' at lámë
 Me anmik kámë per kámë,
 Pá lshue kurnji pllamë,
 Tánë n' gjak per pá e lá;
 Dhimë n' zëmer m' ká rá:
 S' kam bá nji as dÿ,
 Por dritash kam nëgjye
 N' kupë t' qiellës shi kto fjalë:
 „Ngallnjyes ká me dalë“
 „Kush t' vëjë ket shêj n' báll!“

Sá u duk ky vegim,
 Gjithshka rá n' heshtim:
 P'r i ças, lufta práni;
 As s' u ndí farë záni',
 Por shtang mbet — si u gjet,
 Gjithkush pá at shauret (2).

(1) Stanish-i = Konstantin: perdoret në Dukagjin.

(2) Shauret-i = të dukun — visionë.

A e pau — a s' e pau
 Trimi, se shkelqau
 Kryqi neper qill,
 Por t' ká britë! — me u dridhë
 Marë toka nën kámë:
 „Kush t' jësh me mue n' lámë,
 „Vën kryq mbi veksila
 „Mbi kastrá e berdila!“ (3)
 E shpaten prej qiellit
 Tu' e çue, ftyret kniellit; (4)
 Kerthneset n' uzdajë;
 Lpëjohet (5) sýsh n' váj;
 E at shëj, qi n' per qiell
 Vezllote si diell,
 Tánë dritash tuj bridhë,
 Kshtú e perbeton fiell:
 „O Krisht, per n' kjosh Zot,
 „Njitma doren sot“.
 Sá shpejt fjalve t' tija
 I ndej gati ushtrija;
 E at-herë — porsí lerë (6)
 Kur dirgjet n' per rrgalle, (7)
 Kshtú aradhe — m' aradhe
 Ushtimë muer kjo valle:
 „O Krisht, Ti jé Zot!
 „Ndimona né sot?“
 Kryq bájñ tánë njiherit:
 E, porsí rribë verit
 Qi shillojn n' per ajrí,
 Kahë bájñ me u perzí
 Me erë e frashqí,
 Tánë asajë ushtrí
 Vetë mreti i ká pri

(3) *berdil-i* = shpatëz drúnit.

(4) *me kniell* = me u ndezë si *knielli* = shkndija.

(5) *me vù lpë sýni*, *me u lpëjue sýsh në váj* = me i vù sýni perde lotsh, (Duk.).

(6) *lerë-a* = gurcokë neper rrgalle.

(7) *rrgallë-a-e-t*: shumicë gursh nder gryka qetash.

Qi, urysh, n' at báll ure,
 Me kryqa n' flamure
 Kahë Tiberi e lshoj;
 Toka aty gjimoj,
 E vigma n' qiell mrrini,
 Me ushtri Konstantini
 „Krisht-Kyrie!“ kur briti.
 Aty mâ kush s' dihti
 Kû ásht miku — as anmiku
 Por, pshtjellë shakulluer,
 Tu' u grí e tu' u lnduer
 Me shpata e me duer,
 Kamsorë — e kalorë
 T' tånë, turras n' mizorë
 Kahë ura kan msÿ,
 Anmiqt me i shperthye
 N' báll t' urës lidhun nye;
 Kû e rrebët lufta u kap,
 Tu' u grí hap per hap.

Ushtue kan humneret
 N' at ças prej poterët,
 Prej vigme, prejë gjáme,
 Ke luften mâ t' mráme
 Kulshedra pagane,
 N' per ledhe rromane,
 Do t' bâte ngújue
 Si 'i brevë; qi, terbue
 Prej varrësh e prej gjakut,
 Kúr don prej unakut (8)
 Me hikë, do ngújohet
 N' ç' do bigë, e terbohet;
 Ferflon e kerenohtet;
 E lkuret — lndueret,
 Veç si me i hikë shtis,
 Qi fijet e brís
 Shkon tuj ja dermishë,
 Tu' e shtjerrë e tu' e prishë,

(8) unak-u: drù zjarmit.

Dër t'ja llomissë kryet.
 Po, Tiberi i ndyet, —
 Kù, sá herë, i'n zhytë
 E lá me gjak komet,
 Per t'ja zotnue stomet, —
 Kish' mrijtë n' nji farë dite,
 Mbí Rromë qi do t' shndritte
 Má e mrámja e paganit,
 Má e para e kristjanit,

* * *

Perzí ishin komet
 N' at luftë. S' dý ánësh stomet
 E ushtris ishin mbushë
 Me fise gjindersh,
 Tuj luftue n' at fushë,
 Kù deka, me llana
 T' shpulpueme, sá nána
 Thán zëmrash, pa dhimë
 Uzdajët tu' — jau shkimë
 N' at lamë, kù marë pret,
 Shka ndeshë me kosë t' vet
 Pá kqyrë të rí as mret
 Tuj lánë troje shkret.

Germanin, — ballvrántin,
 E Ilirin — të merllánëtin,
 I shifshe tu' u shtý,
 Tu' u rrokë, tu' u merthye
 Me at Britin — shtatngrijtin;
 N' sá at Galsin — sý zjarrtin
 Me Grekun — ftyrëmarrëtin,
 I shifshe tu' u rrxue.
 Tuj britë, tuj gjimue
 Nën Thraksin — gjoksgjânin.
 Veç tjerësh, pásh Rromanin
 Tu' u rrxue tutësh (9) Dardhanin
 Sá e pá ké sè i duel

(9) tutësh = prej friget. (Duk.)

Para e m' t^e u shpervuel,
 Lodhë vesesh, nder kâmë,
 Pá brimë e pá gjâmë,
 Pikë-gjallë bite në lámë
 Pá e vrá kush, pá e therë.
 Kshtû Itali i mjerë,
 Por kisht' per t' u knerë (10)
 Porsá ndeshej m' Dakun,
 Qi me s^y t^e pergjakun
 Turrej më t^e, si arí;
 Me thánë, një ushtri
 Báll s' i bán atij,
 Jo má një njerí.
 Paj, vetem n' p' r aradhe
 Tu' u rrasë, e, brit t' madhe,
 Nders^ste shokët tjerë,
 Qi, mbas tij, per mnderë
 Shkojshin tu' e lshue zânin.
 Thue p' e thejnë ballkanin (11)
 E luftës veç me ulrim.

Po : kaq me terbim
 Jânë dredhë n' at drejtim
 Per rreth Konstantinit,
 Shterngue si tortë blinit,
 E Dàkej — e Trakej,
 Gjetej — e Bardhëj (12),
 Peon — e Panon
 Bashkë me Maçedon,
 Me Ilirë e Dardhanë
 Sá mendja me t' thánë,
 Mund token nën kâmë
 Po e shêmin me gjâmë,
 Kahë ndiqshin n' per lámë
 Buztrashët e Numidjes,
 Ftyrë-zbétit e Lidjes,

(10) m' u fikë; (Duk).

(11) *ballkani* i luftës : fronti (Duk.);

(12) Vardej = Ardej, fis Ilirjan.

E kalorët e Libjes,
 Qi me Arapë — leshdredhtit,
 E Ibersit — shtathjedhtit,
 Qat-herë dalë gjytetit,
 Kishin rrâ n' ndimë t' mretit,
 Të Maksencit, ngÿjue
 N' ball t' urës, e ngushtue
 Per anë me mizorë ;
 Qi, gjallë e me dorë,
 Kalorë e kamsorë,
 Si ujq n' per rrethtorë
 Pshtjellë llavë, e ki'n msÿ,
 Thue, flegra (13), me e shkye,
 Mund n' zëmer t' ushtris,
 Duen djelt e Iliris.

Porsi kÿr prejë zgjonit
 Lshojn bletët, e ndo 'i prronit,
 Tu' u njeshë shakulluer,
 Bin kryq e terthuer,
 Kahë kerkojn ndoj zguer,
 Se kÿ me xanë truell,
 Per t' ëndë prap fashuell,
 Krejt qashtÿ m' u gjâjshin,
 Ke, veç tjerësh, u dajshin
 Kahë ballnat i çajshin,
 E u vrudhshin — e u lidhshin,
 U shkepshin e u mlidhshin,
 Si hijet ë dekës,
 Ata djelmt e Lekës,
 Qi, rreth Konstantinit,
 Mbí ushtri t' Maksiminit
 Gjithkund atij vrrinit,
 N' per fusha e n' per ara,
 I kishin vÿ para
 Tu' i ndjekë — si t' terbue :
 T' tånë, perçesh pïrrue (14) ;

(13) *fleger - flegra* = *copa - copa* (Duk.)

(14) *pïrrë-a*: një soj barit tufak, qi del bjeshkve: prej këndeje
me pïrrue. (Duk.)

Pergjakë, çatallue;
 Tretë togzat, lshue kreshtat;
 Thue shpatat as heshtat
 S' i shpojn as s' i therin,
 S' mund e mbysin njerin;
 As n' mish më a' do t' ngulen;
 Me u ngulë, prap do t' zhgulen.

Qe at-herë dielli n' ciella
 Ish' çue: kúr xù qiella
 Me u veshë disi m' rê.
 S' ish' rê: — por si Ipë,
 E, pshtjellë si kurnë,
 Pluhni ish' çue per anë,
 Sá diellin me e xanë,
 Kúr kan bâ me rrânë
 Panon e Dardhanë
 Permí Pretorjanë,
 Qi, kapercyen lumin
 Tinzisht, kan marrë drumin
 Permbí kamsorí
 Tuj shkelë e tuj grí
 Marë, miq e mizorë,
 Veç si me shtí n' dorë
 Stanishin me ushtri,
 N' ball t' urës qi kish' mrrí.

At-herë t' janë perzi!...
 Tý, Zot, t' kjoshim falë
 Se ç' muer lufta valë
 Kuer bân me u turrshí
 Ushtri-e Kalorí!
 Porsì rê me breshen,
 Qashtú por t' ju veshen
 Shoqishojt n' at lámë,
 Tu' u shtý kamë per kamë;
 Tu' u shkye mund me dhámë;
 Kapë njerin-cuhal (15),
 E hidhe nen kúal;

(15) *cuhal* = pezull; „më ban cuhal nji herë, at-herë më gjiko“ (Brisë-Mertuer) per më *pesho* nji herë etj.

Pershkou neper shpata;
 Llomitu me lata;
 Fuëru neper heshta
 Bâ gardh, rreshta-rreshta
 Si pipat nder breshta
 Qi shkillojshin mbi kreshta
 Tuj therë — e tuj knerë (16):
 E 'i vigem e 'i brimë ...!
 E 'i gjâmë e 'i bulrimë ...!
 Ká u grîshin pa dhimë
 Tu' u ndrydhë — e tu' u shtrydhë,
 Kamsorë e kalorë,
 Shoqnorë e mizorë,
 Sá, jeta po shkimet
 Me t' thánë mendja brimet,
 N' at vend, t' pa farë dhimet;
 Kû t' gjitha mjerimet,
 Idhnimet e gzimet
 Kuptimin e ndrojn,
 E vendin ja lshojn
 Nji pagje s' perjetshme,
 Nji jete s' padekshme.

(Vijon)

P. Bernardin Palaj, O. F. M.

(16) me u knerë = me u pakë, me u fikë (Duk.)

Kontributi i elementit katolik shqyptár në lamë t' atdhetaris. 1).

(Vijon prej Nr. Korrik-Gusht 1933; fq. 351)

Mbas Kongresit të Berlinit, në sa Shtetet e Ballkanit nisen me u mkambë e me perparue, Turkut i u dha aq teposhtja sa te e mbramja Fuqit e Mdhá t' Europës rán në mendim se si me e coptue faret. Tuj i u kujtue ktij rrezikut edhe Turqt vetë u çuen e themeluen një Komitet qi e quejten „Bashkim e Perparim“, e yedit i a ngjiten „Turq të Rí“ e me 10 Korrik 1908 ngushtuen Sulltan Abdyl Hamidin me dhënë Kostituten. Me ket hap besuen pjestarët e atij Komiteti se e pshtuen atmen e vet, e se Shtetet e Europës nuk do të kishin má shkajk me i u perzi nder çakla, mbasi aty e mbrapa edhe mbretnija e tyne do të qeverisej me sistemin europjan.

Komet qi per sa qinda vjetësh kishin vujtë nën robni turke u gzuen per së forti tuj mendue se po fillote edhe per ta një jetë e ré, e Shqyptarët, posë tjerve, ke s' kishin kurrnji shtet të madh mprojs, prej friget mos të bishin në një robni má të dhunshme, i u perkrahen atij Komiteti me mish e me shpirt. Ky persuazon permirsimi u depertue aq në zëmer të gjithkujë sa deri Malsorët u vullnduen me dorzue armët, shka me fuqi nuk kishte mujtë me bá Turku as atëherë kur mbarë Europa dridhej prej frigës së tij.

Por s'vonoi e u kujtuen Shqyptarët se ishin pshtetë në një drrasë të kalbët: e pán çiltas se regjimi i rí ishte per ta má i rrezikshem se aj i perparshmi. Turqt e Rí porsa mueren në dorë rejen e qeveris harruen rrezikun qi u gercnohej e nisen me marrë neper kámbë komet e ndryshme të mbretnis: i penguen në çdo nisjativë komtare, shtijn fitme ndermjet muhamedanve e kristjanve, çarmatisen dhën, e lypen sherbimin ushtarak e pagesa edhe nder vende kù parandej ishin kënë të lira. Me gjith lirin e çpallun prej tyne u lypen muej e muej per me xjerrë lëjen e botimit të

1) Deri ktù i kemi rá fort per rrshit kontributit t' elementit katolik shqyptár në lamë t' atdhetaris per rreth sa shekujve, por per kto kohët e mbrame, due me thënë per vepren qi zhvilluen per të fituem pamvarsin komtare e per të mkamun shtetin shqyptár, na duket me udhë me folë një grimë má haptas.

njaj gazetës shqype në Shkoder, e vetem në Kalinduer 1910 muejti Dom Ndoc Nikaj me mkambë një shtypshkroje të lirë e me botue një gazetë shqype me emen „Bashkimi“.

Barbarsit, mandej, të kryeme prej Gjavid Pashës e Shefqet Turgut Pashës për me shtypë Shqyphtarët çuen peshë zëmrat e shumkujë, e Lekët e Malsis që nuk ishin këndë msue me u bërë raja e kucjë, tuj e provue se vetem arma muejte me u sigurue gjân, mallin, nderen e të drejtat që kishin pasë gzuë për qinda vjetësh edhe nën Turkí nisen me u lvisë. Qýsh në prendveren e vjetës 1910 shifen faqe shëje paknaqsijet: „t' aratisunt shtohen e në krye të çetave kryengritse është „Kreshniku i Malsis“, Dedë Gjo' Luli. Ky e Kolë Toma, Bajraktari i Velës, ishin të vetmit në krahinën e Shkodres që tuj mos xënë besë njëj permirsimi me djelm të vet e kushriní nuk kishin dorzue armët e ishin aratisë.

Kaloi gjith ajo vjetë pa ndonji ngjarje me randsí, por me 24 Marc 1911 xúni fill një luftë e vertetë kundra Turkut. Populli mbarë i Malsis i lidhun me kryengritës, me pushkë e pa pushkë msýni njëherit të gjitha postat që gjindeshin mbrenda kufinit të Malsis, e me at zrysh, n' e nesre, pushtuen edhe Tuzin, e ashtu të forcuem me armë e me municjon u drejtuen kahë Shkodra e u qandruen në Koplík. Malí i Zí i cili mzi që pritete me pá pshtjellime në Turkí, tuj e pá se Malsorët i a kishin nisë punës pernjimend, u vù me i mprojtë e u la kufinin lirë me hi e me dalë.

Lajmi se Malsija ishte çue peshë e dojte me msý Shkodren e qiti në mendim Bedri Pashen, valín e atij gjyteti, e me shkak se ishte Dini në rrezik rrëjti muhamedanët e vendit, e kush kje i zoti i armve u bashkue me asqer e duel në luftë kundra Malsorve. Kta për me i diftue Fuqive t' Europës e Shqyphtarve qellimin e kryengritjes bân me 30 Marc një Mbledhje në Cetinë e i çuen një „memorandum“ Fuqive të Mdhá e Malit të Zí. Në ket Mbledhje posë krenve të Malsis mueren pjesë e u lidhen me ta edhe disá krén me randsí të vendeve tjera, të krishtëné e muhamedanë.

Me ket „memorandum“ kta lypshin:

- 1.) Token shqyptare të paprekun;
- 2.) Gjùhen shqype për gjùhë zyrtare nder kater vilajete e porsí gjùhë msimit nder shkolla, nder zyre nder gjygje etj.;
- 3.) Të gjith sunduesët e Shqypnis t' ishin Shqyptarë me komsí, e që kjo komsí të njëfej zyrtarisht prej Qeverís së Stambollës;
- 4.) Të hìmet e prodhimet e Shqypnis të shpenzoheshin për dobí

të ktij komi:

5) Ushtarët qi të mirreshin prej Shqypnije mos të kalojshin kufinin e Shqypnis, per posë të ndonji luftës me Qeveri të hueja.

Ky „*memorandum*“ kje i nënshkruem posë prej dy kryetarve të kryengritasve, Dedë Gjo' Lulit e Sokol Bacit, edhe prej Muharrem Beg Bushatit (n' ëmen të Shkodres), Isá Beg Boletinit e Abdull Agës (n' ëmen të Kosovës), Kapidan Preng Marka Kolës (n' ëmen të Mirditës) e Mehmet Shpendit (n' ëmen të Dukagjinit).

Nji lidhje e atill, dy elementash, dukej n' e parë se do të prodhojte nji dobí të perbashkët, por muhamedanët e Shkodres vijuen me u mbajtë me qeveri turke, e kta me asqer u nalen sulmin Malsorvet deri sa u erdh në ndimë Shefqet Turgut Pasha me shtatëdhjetë bataljona.

Lufta e Malsis me gjith at mori ushtriye vijoi per do muej të mirë, por te e mbramja ushtriya u rras në mal e në vrrí tuj djegë e tuj bá faní vendin. Me gjithkta Lekët e Malsis nuk i la zëmra, e sigurue shumica robt e gján mbrenda kufinit të Malit të Zi bán luftime të thuesh dita me ditë, e aq të rrehta, sa me çuditë boten mbarë. Fletoret europjane t' asajë kohe i pershkruëjn trimnit e tyne porsí ata të herojve legjendarë të kohve të hershme. Bashkë me Malsorë ishin edhe të gjith famullitarët e tyne 2) qi i kishillojshin e mbajshin nalt moralin, me shpresë me fitue prej asajë lufte të drejtat jo vetem per ato male por per Shqypnin mbarë. Per ket çashtje u ipte gairet e i nxitëte edhe Ordinari i tyne, Emzot Serreqi, e shum zotni shkodranë katolikë. Nji nder të msýme má të disprueme kje ajo e Deçicit. Dedë Gjo' Luli me nji çetë të zgjedhun Malsorësh me 6 Prill bání nji sulm kundra atij malit të forcuem prej Turkut. Me nji trimni të pashoqe Malsorët u rrasen mbrendë, e kapë fytafyt me asqer s' lanë gjallë nji per bé, e në vend të flamurit të Turkut, meihërë Dedë Gjo' Luli nguli flamurin e Skanderbegut, flamurin kuq e zi.

Per nji kohë të mirë Lekët kjenë të vetem me i bá báll ushtris turke, por kahë mjedisi i Majit u erdhen në ndimë njimi vetë prej Shalet e Shoshit e tetëqind të Nikaj e Mertúr. Edhe bajrakët e Pukës e Mirdita u çuen fjalë se ishin të njaj mendimit me ta, por nuk i a shifshin gjasen per nji herë me i a nisë luften Turkut. Kshtu mbarë katolikët e kráhnës së Shkodres ishin tok njaj mendje e zëmre me luftue per të drejta

2) Kta kjenë: P. Lorenc Mitrovíqi famullítar i Bajzës; P. Sebastjan Hila i Rapshës; P. Matí Prendushí i Kastratit; P. Luigj Bushati i Trabojnës; P. Karl Prendushí i Vuksanlekajve; P. Joakin Serreqi i Selcës; P. Gjoni da Fratta Maggiore i Vuklit; P. Bonë Gjeçaj i Grudës; Dom Nikollë Ashta i Shkrelit; Dom Frano Karma i Bogës; Dom Ernest Cozzi i Rrjollit.

komtare.

Tuj e pá Shefqet Turgut Pasha se po shkojte puna gjatë, me 28 Qershuer çoi një komisjon në Podgoricë me u ndreqë me Malsorë. Nder perfaqshues të Maleve ishin edhe Luigj Gurakuqi e Sokol Baci. Porsa u permenden amnistí e konçesjone prej perfaqshuesve të Turkís, Dedë Gjo' Luli n' ëmen të Malsorve u pergjegj se as nuk do t' u xishin në gojë fjalë t' atilla. „Turku, thojte aj, kundra çdo tagrit nderkomtár kishte hi e shkretue vende qi s' ishin të tijat. Malet t' ona qýsh me Kongresin e Berlinit edhe prej Turkut i kjenë lshue Malit të Zí. Na me armë në dorë kemi ruejtë lirin t' onë jetike per báll të Malit të Zí e të Turkís e nuk jemi bá kurr të tyne. Sa pse na, si popull i vogel, jemi kënë ngushtue me ndëjë në lidhje miqsore me Turkí kundra anmiqve të perbashkët, e kemi bá vetem kúr na ka interesue, por kurr me zort. Jemi kënë perherë të lirë e autonoma nder kto male, prandej kurdo qeverija turke ka me dashtë me shtrúe kuvend me né, s' do të permendin amnistí e konçesjone, por autonomí, e ket jo vetem per né, se na e kemi pasë edhe pa ndej, por per mbarë Shqypnin.“

Fjalët e theksueme prej kryetarit të kryengritsve u vrán veshin perfaqshuesve të Turkís, e tuj e dijtun se qeverija e tyne nuk ishte kurr-kund gati me dhánë një autonomí aq të hapët, u dán pa muejtë me perfundue kurrgjá.

Fuqit e Mdhá prej frigës mos të ngatroheshin Mali i Zí e Turkija, i urdhnuen Malit të Zí me qitë jashta kufinit të gjith kryengritsit. Lufta me gjithkta vijoj poenë edhe me má furí deri nder ditët e para të Gushtit, por atëherë, tuj e pá Malsorët se ishte e kotë pernjihërë me folë per Shqypnin mbarë, mbasi nuk luete kush per së gjalli, rán në godi me Turkí me kto kondita:

- 1.) Me dhánë amnistí të pergjithtë ;
- 2.) Me u lánë armët ;
- 3.) Mos me i u perzie në kanún, fé e zakone ;
- 4.) Me u çilë shkolla shqype në setcillin bajrak ;
- 5.) Me u pague damet e luftës ;
- 6.) Me u dhánë bereqetin i njaj vjeti.

Ky kje perfundimi i njaj luftës së pergjakshme të sa muejve. Vertë Malsorët nuk muejten me i a dalë qellimit në skáj, por mbrijten me i a mbushë menden Turkís se me Shqyptarë nuk u luete, e formuen opinjonin publik n' Europë se edhe Shqyptarë meritojshin lirin komtare si popujt tjerë të Ballkanit.

Pajtimi i Malsís me Turk kje sa per faqe, pse edhe Malsorët kishin mbrrjtë me kuptue se pshtimi i vertetë do t' ishte vetem atëherë kur t' u trajtote nji Shqypni e lirë. Pritshin prandej rasen me pertri ngatrresa e me gatue ashtu, tuj u lidhë me krahina tjera, nji kryengritje të pergjithë. Me 22 Qershuer 1912 Malsorët e Bregut të Matës kjenë lajmuë se shì m' at ditë do të kalojte andej Kajmekami i Lezhes me 500 asqer, e mbasi pritshin rasen me u kacafytë me ushtri turke, u mueren vesht me shoqishoqin e dán me i a nisë pushken të dalë si të dalë. U bá nji luftë pak orësh, por e pergjakshme. Kajmekami mbet dekun me 187 asqer, prej Malsorve mbeten dekun e varrue 19 vetë. N' at tuftë u dán në shëj Gjeto Coku me të vllán, Deden, Pjeter Sokoli e Llesh Nikë Daka i quejtun prej disave „Leonida i Bregut të Matës“. Plaçka qi mueren n' at ditë permbahej në katerdhetë kual e mushq të ngarkuem me fushekë, mitroloza e nozull ushtrieje. Me ket hap të bàm kundra qeverís turke Malsorët u bajten me rob e robí e gjá e u rrasen mbrenda kufinit të dymdhetë bajrakve të Mirditës.

Ky guxim i diftuem prej Malsorve u muer me simpatí prej shumkujë e meisherë u bashkuen te Kuvendi françeskan i Brobigut 3) krént e shum krahinave per me u lidhë ndermjet të vedit per çastje komtare të perbashkta. Ktu u lidhen me Malsorë posë krenve të dymbëdhetë bajrakve edhe krént e Kurbinit e disá persona me randsí të krahinës së Krues e të Tiranës. Avdi Beg Toptani e Gjin Pjetri i Skurajve 4), posë tjerve, dhánë shpresë të madhe per nji bashkim të vertetë ndermjet të dy elementave, kristjan e muhamedan. Prodhimi i ksajë lidhje kje e çuemja e Avdi Toptanit e të Kapidan Marka Gjonit në Kongres të Shkupit, e e msýmja e Lekve me ngrehë flamurin komtár në Durcë, por të dyja të daluna pá dobí. E para pse në Shkup delegetent t' onë nuk gjeten ambjentin e gatuem per me lypë nji autonomí e má pak nji pamvarsí; e e dyta mbaroj tuj bá fli disa atdhetarë në Rushkull, shì në fund t'Erzenit. Kta kjenë Kolec Marku, Gjokë Doda, Zef Harapi e gjash-

3) Në ket vend u bàm per do vjet shum mbledhje prej krenve shqyptarë per me sajue lidhje e projekte per pshtimin e Shqypnis.

4) Ky atdhetár i flakët, nier me randsí të madhe në Kurbij, i a nisi kundershtimeve kundra Turkís qýsh në vjeten 1906. Kje nder má të parët qi duelen komitë per-liri të Shqypnis, e bashkë me Gjeto Cokun në mojin e Qershorit 1913 ngrehí flamurin komtár në Lezhe. Muer pjesë nder të gjitha mbledhjet e lidhjet, qi u bàm prej XII bajrakve të Mirditës e të Lekve per me fitue pamvarsín komtare. Diq me 27 Fruer 1914.

të vetë tjerë; Dedë Coku kje varrue lét, e Llesh Nikë Daka, hini në vorr me 29 Gusht, prej tri varrve qi pat marrë at ditë. Por edhe kundërshtarët e paguen shtrëjtë trahitín pse mbeten tetë të dekun e kater të varruem.

Kjo vllavrasje, shi në një kohë qi ishte nisë një bashkim elementash, e má fort pse u xù e shkaktueme prej ndonjanit nder Toptaj, si edhe perfundimi i paknaqshem i Kongresit të Shkupit, ringjalli mendimin e kundërshtimit qi vjeten perpara kishin pasë prej muhamedanve shkodranë, e fashiti çdo entuzjazem per kahë levisjet komtare. Nder tjerë Emzot Serreqi e Emzot Doçi u munduen me e fashitë at pabesim ndermjet të dy elementave, por ishin fakte teper të freskta e nuk u duel me qetsue zëmrat e pezmatueme, prandej u lyp do kohë per me muejtë me shtruve kuvend dy elementat ndermjet vedit per çashtje komtare të perbashkta.

Në sá Shqyptarët kishin çue krye e kishin ligishtue Turkin, por nuk bishin në godi me shoqishoqin pse kush dojte me jetue si parandej me Baben Daulet, kush lypte autonomi e tjerë pamvarsi komtare, Shtetet e Ballkanit lidhen zbashkut e kahë mjedisi i Tetorit, 1912, i çpallin luftë Turkis. Emzot Doçi qi e drojte rrezikun slav, u ishte shprehë qysh me kohë konfidentave të vet se pshtimi i Shqypnis mvarej vetem tuj perkrabë Turkin, mjest qi ajo t' u sigurojnë autonomín. Ksi mendimit kjenë para Kongresit të Shkupit edhe Emzot Serreqi, Emzot Bumçi, Emzot Koleci e P. Gjergj Fishta, e prandej paten formulue një „*memorandum*“ fort me randsi por delegetent e krabinës së Shkodres nuk e pán me udhë as m' e paraqitë n' at Kongres, mbasi nuk e gjeten ambjentin në favor t' autonomis.

Kshtë tuj u gjetun Shqyptarët të dâm mbeten ndermjet dy zermoreve pá dajtë kahë me i a mbajtë. Disá u vùn me perkrabë Turkin, disá Ballkanasit e tjerë u struken. Ushtrija turke e pagatueme per një luftë t' atill u dermue gjithkahë, e Ballkanasit, t' a pershkuen vendin tuj há mizori të çuditshme. Kto ngjarje i a mbushen menden Shqyptarve se a atëherë a kurr do të bashkoheshin e do të lypshin pamvarsin komtare. Atdhetarët mbrenda e jashta Shqypnijet çemos kurr perdoren të gjitha mjetet per pshtimin e Atdheut prej një rrezikut aq të madh. Gjithkah mbledhje, gjithkahë marrveshtje, e shum herë me krye në gërshanë. Nji meritim të madh pa dyshim, si ndermjetës mbledhjesh, perpjekjesh e marrveshtjesh, si atëherë, si edhe do vjet mbrapa, e pat P. Pál Dodaj.

Para ktij rreziku të madh komtar, Esad Toptani kje kshillue disá

heresh prej disave të klerit katolik, e i kje premtime ndima e të gjithë katolikëve të vilajetit të Shkodrës, mjeft të ngrehte në kshtjellin „Rozafat“ flamurin e Shqypnis, por ky s' i vuni vesh kshillit të tyre, e ashtu s' u bë kurrëgjá. Në ket nderkohë Ismail Qemali i Vlonës, i siguruem prej Austrije e prej Italijs se do t' a mprojshin, me një tubë atdhetarë duel në Vlonë e me 28 Nanduer proklamoi indipendencen shqyptare. Vepra e tij u prit me entuzjazem prej të gjithë atdhetarëve, e per brjij tij, edhe katolikët, me gjithse Shkodra, qandrra morale e intelektuale e tyre, ishte e rrethueme, paten, nder tjerë, dy ftyra të shkelzyeshme: Emzot Nikollë Kaçorrin, qi kje i pari nenkryetar i shtetit të ri shqyptar, e Luigj Guraquqin, qi kje dora e djathtë e Ismail Qemalit.

Nuk ishte marrë vesht enë mirë çpallja e indipendencës, e me 2 Dhetuer bëhet një Mbledhje e madhe te Kuvendi Françeskan i Rrobikut. Aty mueren pjesë posë krenve të dymbdhetë bajrakve edhe Gjin Pjetri i Skurajve e Emzot Koleci e disá pari të Zadrimes. Emzot Doçi, qi kryesojte at Mbledhje, paraqiti projektin, qi kje pelqye prej të gjithëve, me mkambë një qeveri të perkohshme nen kryesi të Prengë Pashës, e cila do të permblidhte gjithë njat vend, qi shtrihet që prej Urës së Drojës e deri në Liqë të Plavës. Kshtu do të kshilloheshin me bë edhe të gjitha krahinat tjera të Shqypnis, tuj caktue një qeveri të perkohshme per me trajtue të gjitha zbashkut një lidhje të pergjithtë.

Nevoja e bashkimit komtarë ndoshta má fort se ngjeti u ndiete në Shkodren e rrethueme. Edhe aty mbrendë kishin fillue perpjekje e marrveshtje, e Hasan Rizá Pasha, kryekomandanti i ushtris Turke, tuj e pa se Shkodra nuk do të mbetëte má e Turkis, mbas kshillit të mikut të vet, P. Gjergj Fishtës, dau me e pshtue at gjytet prej Malit të Zi tuj ngrehë në kshtjell flamurin e Shqypnis. Por në sa ishin tuj u bë lidhje e marrveshtje me Malsi me i ra gjithë njëherit anmikut, Esad Toptani shtini e mbyti at kryekomandant, e marrë kryesundimin aj, me 23 Prill i a dorsoi gjytetin Malit të Zi.

Mendimi i sajuem qysh me Hasan Rizán me i rá Malit të Zi e me pshtue Shkodren kishte marrë dhën: kushtrimi kishte dalë prej Oroshit të Mirditës e kryetar i lidhjes qi do të perbáhej në Lezhe ishte vetë Abati i Mirditës, Emzot Doçi. Ket Mbledhje të pjekun per sá kohë nuk e ndaloj as të rámt e Shkodrës në dorë të Malit të Zi, e ndër ditët e para të Majit u mblodh kuvendi në Lezhe kú mueren pjesë Mirdita, Mati, Gjakova, Puka, Shala e Shoshi, Malsija e Madhe, Kthella, Kurbin, Bregu i Matës, Zadrime e tjerë, qi u lidhen hesabesë me msý Malin e Zi e me e qitë prej Shkodret. Por per me e realixue ket të msym nuk u duel

kohë, pse pa organizue planin e luftës, Mali i Zî u bajtë, e me 14 Majë mueren dorzimin e atij gjytetit Ushtrit Nderkmtare.

Kshtû Shqypnija u gjet e dame trish, pse posë Ismail Qemalit në Vlonë, me 13 të Korrikut edhe Esad Toptani kishte ngrehë një qeveri në vedi në Durrë. Fuqit e Mdhá atëherë mbasi kishin pasë vendue qësh në muejin e Dhetorit, 1912, në Konferencen e Londres, me e njoftë mbretin në vedi, ëmnuen Princ Wiedin per mbret të Shqypnis, i cili me 7 Marc 1914, erdhi në Durrë e muer rejen e sundimit në dorë.

Por s' vonoj e Esad Toptani, ke dojte per fas et nefas me e bá Shqypnin të veten, shtini ngatrresa e pshtjellime, e antarët e tij, qitë m' anesh nderen komtare, permysen flamurin komtár e në vend të tij vún flamurin e Turkís. Kshtû në pak muej, u duk se u ngjallë edhe një herë në vendin t' onë Turkija, e që prej Bregut të Matës e në Vlonë u fashit çdo e mirë qi kje nisë e vetem mbí kshtieillin „Rozafat“ valvitej enë flamurin komtár. Per me ndalue ket shkandull, kishin rránë në ndimë të mbretit, posë tjerve, edhe Prengë Pasha me má se 10.000 katolikë nder të cilët edhe shum djelm zotnësh Shkodret, por kje e kotë, pse kryengritja kishte marrë teper të hapët, e pse ishte rrezik me sbtue má fort anmiqsin ndermjet të dy elementave.

Në ket kohë, P. Gjergj Fishta, per shkak të shkrimeve qi botojte në të perkohshmen „Hylli i Dritës“ tuj qitë në shesh qellimet e t' interuesmeve per ato ngatrresa, kje dnue per mergim.

Kto pshtjellime e ky pabashkim vijoj se vijoj edhe gjith kohen e luftës europjane, e dymbdhetë bajrakët e Mirditës e do të Pukës kjenë shkretnue prej esadistavet. Nder të gjitha ato luftime, pos sa burrave tjerë, Gjon Shkurt Lufi i Selitës, e Pál Ndue Berhani i Pishkashit, i lánë nám vedit e bajrakut të vet per kreshnikí qi diftuen.

Edhe bajrakve të Dukagjinit u tokoj në vjeten 1915 me psue shum. Të msým kta prej njaj ushtris së madhe të Malit të Zî u shternguen me qindrue. Lufta e bame në Qafen e Kolçit e ajo e Lugut të Shalës janë të rralla në historin t' onë. E para, pse një numer i vogel komite theu me dam të madh ushtrin e madhe malazeze; e e dyta, pse Shaljanët bân me rá në dorë 1500 ushtarë, e në shëj robnijet me u pershkue të gjith nën armë. Para se të hÿjte ushtria malazeze në Shalë, Mehmet Shpendi 5) bashkë me do krén i duel perpara ushtris per me u marrë vesht me ta, por kta per me ngushtue vendin mos me u vú pushken i mueren me vedi me hí në Dukagjin. Mehmeti atëherë, me gjithse e dijte vedin

5) Ásht per t' u dijtun se në Dukagjin, me gjithse janë mbarë katolikë, qësh në kohen e Veziravé perdorin shpesh ëmna muhamedanësh.

e shokët të shkuem, u çoj lajmin bajrakve qi mos të mendojshin per jeten e tyne, por të kryejshin detyren tuj mprojtë vendin prej të huejve, e ashtu ky me gjith shokët e vet kje bñ flj prej Malazezve, porsa krisen pushkët e para kundra tyne. Shpirti i ktyne dy luftave kjenë françeskajt P. Çiril Cani, famullitari i Shalës; P. Leonard Shajaku famullitari i Nikajve; P. Bernard Llupi, famullitari i Rajës, të cilët jo vetem se nxiten popullin kundra Malit të Zi, por mueren pjesë, si komita, nder të msÿmet mñ të rrezikshmet.

Nuk është per t' a qitë në harresë as aktivitetin e katolikve të Kosovës, ku sbashkut me muhamedanë, nder çashtje komtare, kjenë edhe ata me gjith klër. Veprimet e P. Kelmendit Miraj në Pejë e të Dom Shtjefen Krasniqit në Gjakovë enë nuk janë harrue. Nder katolikë t' asajë krahine u dñn në shëj kryetarët e komitës katolike: Zefi i Vogel, Pjeter Qeli, Pjeter Ramaja e Zef Gjin Doda. Atje u bñn flj per atdhë, posë sa e sa katolikve, edhe dy Françeskaj, P. Luigji Paliq e P. Shtjefen Kostantini Gjeçov.

Mbasi muer fund lufta europjane, u bñ pagja, por kufijt e Shqypnis nuk ishin enë të siguruem. Propagandat e hueja ishin gjithnji në kambë e u dojte guxim e therori per me i dhënë fund atij shkandulli të sa vjetve. Do Shqyptarë të shitun Slavit kishin bñ partí e dojshin me i a Ishue Serbis n' Ujë të Matës e perpjëtë. Çeta serbjane perzietas me shqyptarë partizan të tyne kishin hij mrenda kufinit të Shqypnis e msÿjshin Shkodren. Para ktij mjerimit të ri rrñnen muhamedanët e katolikët e Shkodres, e bashkuë me Malsorë, u kundershstuen me armë në dorë deri sa te e mbramja i shtÿn pertej kufinit. Bashkë me popull luftojshin kundra shkjaute edhe P. Çiril Cani, françeskan, e Dom Loro Caka. Ky i mbrami kje aj qi kishte marrë pjesë edhe në të shumten e levisjeve komtarl qÿsh në kohen e Tÿrkut.

Vien me u dijt se edhe kur në vjetin 1921 Mark Bozhi, nen-prefekti i Gucis, kishte bñ per vedi Dukagjinin e mendojte me msÿ Shkodren, fjala e Emzot Shllakut e e P. Çiril Canit bñni me e zhgatrue at bashkim qi kishin pasë lidhë me Serbi.

Por per me sigurie kufijt e pamvarsin Shqyptare nuk mjeftojte vetem arma, u dojte edhe penda. Edhe në ket pikë katolikët shqyptarë nuk i a lanë dalë tjerve. Si prej viseve tjera të Shqypnis ashtu edhe prej krahinës së Shkodres, katolikë e muhamedanë, çojnë protestë mbas proteste në Lidhje të Komeve kundra atyne qi dojshin me prekë në token shqyp-

tare. Mâ teper, kur në Lidhje të Komeve perflitej se nuk ishte mirë me e lënë Shqypnín shqimit të pamvarshme, per shkak se tuj pasë egemonin në dorë muhamedanët, nuk do të mujte me perparue ekonomisht e moralisht një Shtet Kostitucional, kleri e populli katolik deklaruen, neper mjet t' Emzot Bumçit, qi aso kohet ishte kryetar i dergatës shqyptare para Konferencës së Paqit, se ata muhamedanët shqyptarë i mbajshin vllazen, e prandej me ta dojshin me e g'zue Shqypnín. Kshtë edhe në vjetin 1921, kur çohet një komisjon shqyptarësh katolikë e shkon në Genevë e lypë prej Lidhjes së Komeve, qi Shqypnija e Eper — në Mat e perpjetë — t' u qitëte kanton i pamvarshem në vedi, kleri katolik më një protestoj telegrafisht kundra asajë kerkese edhe i deklaroi Lidhjes së Komeve se muhamedanin e mbajte vllá per kahë komsija e politikisht. Ket deklaratë e bëni edhe vjeten 1923, kur një farë Lambertit lypte prej Lidhjes së Komeve, qi Shqypnija të dahej e të qeverisej në kantone.

Perfundojm prej shka u shënjue deri ktu, se kleri e populli katolik kjenë një nder mâ të parët faktorë moral të ndertimit të shtetit shqyptar. Kta e kryen mâ së mirit detyren e vet ndaj atdhën, e bân flij interesat e veta, mâ se një herë, per nderen e komit e per të mirën e perbashkët.

P. Marin Sirdani, O. F. M.

NJOFTIME TË PERGJITHTA

MI SMUDNDJE TË PRËSHME.

Në vjeten 1914 mjeku i permendun August Murri, tuj çilë kliniken e vet, mërrte me u folë xâsve, qi shpejt do të delshin të diplomuem, e u thote: Zblimet e hetimet nder dije natyrore qi, nisë në shekullin e gjashtëm dhetë, shkuen tuj u shtue perherë mâ teper deri nder dit t' ona, kan sjellë idën se mjafton qi kto zblime të njifen porsi pûnë e kryeme... E shtote: Per ditë mâ teper më del para sÿsh ky fenomen i trazueshem: nierzt kishin me kënë mâ të mirë e kishin me jetue mâ mirë, po të shtijshin në

pûnë çka dihet deri në sod. E xâsve u thote, se per at vjetë aj nuk do të kishte bâ zblime të reja a invencjone, por se do të kishte msue, per dobí të nierzimit, shum sende qi tashmâ njife-shin, por qi, mjerisht, nuk ishin kênë shtî në pûnë.

Publiku âsht gjithmonë njaj: lypë zblime të reja, qi të bâjn poterë, as s' i shkon mendja me kujtue me miradije vepren e atyne qi i sosin vjett e veta tuj msue e tuj shtî në pûnë, per dobí të shum kuej, çka deri më sod pat kênë zblue. Jo vetem: por kta në publik gjêjn shpesh pengime e ndoshta mrrijn edhe me kênë të mním. Kshtu ndollë sod në lamë të smundjeve: ké asish qi ankojn b. f. se mjekët nuk kjenë të zott me zhdukë njisherë e pergjithmonë rrezikun e kankrit, e kta ankuesa nuk njo-fin kurrnji prej zblimesh të bâme, as ato të ktyne vjetve të mrame, neper të cillat mujt me u pá çiltas se shkaku aq i damshem i lngatve të prâshme, qi korren e korrin gjithnji nierz me mija, ishte shì panjoftimi e mosperdorimi i ktyne zblimeve të bâme. Mos me i dijtë, don me thânë me u rá mohit dobive qi munden me rrjedhë prej atyne zblimeve, krye vetem me qellim qi me mprojtë shndeden e popullit.

Të lexojm çka aq me mjeshtri stili shkrou Manzoni mí mortajë: n' at kob të pergjithtë kemi per të pá se jo vetem populli, voglija, por edhe nierzt e dijshe m' asajë kohë shkakun e asaj lngatë të prâshme e kerkojshin në kometen a hyllin me bisht, qi kje dukë në vjetë 1628; tjerë ja lëjshin fajin shtrigavet e lyesave; bisedojshin mí miazme, mí lngatë të prâshme, por perfundimet ishin gjithmonë të kota. Idea se ajo smundje vite jo vetem prej ajrit të prishun e të qelbët, jo vetem prej të perpjekunash qi i shndoshti kishte me të smût, por edhe prej një materjes tjeter e cilla, neper të perpjekuna të njanit me tjetrin, kalote prej të smûtit në të shndoshtin, niste aso kohe me i çilë porsá vedit shteg: por askuej nuk i shkote kund neper mend se ajo materje mund do t' ishte gjâ e gjallë, aq e vogel sa mos me mujtë me u pá kurr prej sÿnit të nierit, posë tuj perdorë vegla smadhuese. E çka s' i shkote kuej neper mend aspak, ishte edhe kta: se gjithcilli prej atyne gjallnorve aq të vogjel e aq të damshem per nier, vite prej nij gjallnorit tjeter, krejt i vogel edhe aj e një rodi me të.

Dishmija se generacjoni prej së vedit s' kishte si me kênë pûnë qi mund të ndollte, qi suguroi se gjithcilli gjallnuer rrjedh

prej një gjallnorit tjetër të të njëjtit rođ, është pshtetja granite e gjithë ndërtesës doktrinare mí lngatë të prëshme e është gúr themeli mí të cillin sugurohet gjithë muroja e jonë racionare.

Tash, po të thojshim se ky gúr themeli, ky njoftim i surgurtë është një đobí qi na ká sjellë biologija qysh tash treqindvjet e se me gjithkta shumica e nierzve nuk e njëf as sod, kishte me u đukë si t' ishëm tuj thënë një gjâ qi s' perkon me të vertetë. Mjesá është pernjimendë njashtu, e kjo është arsyeja për të cillen, si thame, publikut kishte me ju dashtë mos t' i trazote mjekët qi s' kan gjetë gjâ kundra kankrit: kan për t' a gjetë a s' kan për t' a gjetë: kjo pûnë nuk rrjedhë prej tyre: t' i lám të pûnojn. Publiku i mendshem, aj i shkollës, do të kishte kujdes për një pûnë tjetër: me bâ çë mos qi publiku i pa shkollë, njëj qi prej padijes e prej bestytñish nuk shef pse s' don me pá, të két rasë me njoftë mostjeter sendet mâ të nevojshmet qi dihen për të zblueme e qi đija i ká në përdorim tash sa mot. E kjo veper, qi me i përhapë kto njoftime, të cillat janë për đobí të gjithkuej, kishte me u lypë të mërrej në kujdes sidomos prej msuesave.

Po e pvesim tash lexuesin (me gjitha me-nderë-me-thanat e đokshme) â është a s' është e vertetë se shumica në popull mendon edhe sod se morrat léjn prej krés, çimrrat prej drús së vjetrueme, krymat e mishit prej vetë mishit, etj. ?

E prá çëdo msues i mirë đin, a mostjeter do të dijte se çëdo kanderr vjen prej voes krejt të vogel, shika, qi mandej ká me u shndrrue e me u bâ mizë, prej një voeje lshue mí mish të prishun, e jo prej një kandrres çëfaretđo, por prej një mize; đin se myku, qi përhapet çiltas neper bukë të rihtë a të ndiçme, a mí vënë të rujtun keq, a mí đjathë qi ká nisë të priset, nuk është tjetër veçse një grumullim vegetalash mikroskopikë, të gjallë, qi rrjedhin prej gjallnorësh tjerë të të njëjtit rđđ e qi rán mí bukë prej plajmit t' ajrit e, tuj pasë gjetë ushqim, u shumuen aq, sá me perbâ copa të đukshme; đin se brumi ase tharmi me të cillin mrúhet buka nuk është tjetër veçse një grumullim thermijash mikroskopike, qi janë për đobí sá të jén gjallë e se kúr plaken sosen e se ky tharm, po kje perbâ prej mikrobsh qi kan cofë, nuk duhet mâ gjâ. Msuesat e đin, kah e kan xânë në historín e natyrës, se gjithcilli gjallnuer, animal a vegetal qi të jét, vjen prej një gjallnorit tjetër të njëjtit rođ; e se kjo ligjë, qi vín për gjithë

gjallnorët, vín edhe per ata qi jânë aq të vogjel, sá mos me mrríjt me i dá kurr sýni i nierit e qi prandej thirren mikrob, pse kjo fjalë vjen baras si me thánë gjallnuer i vogel.

Çashtja e generacionit prej së vëdi ase mundsija per një gjallnuer, per sado i fjeshtë qi të jét, me rrjedhë së vëdi prej një substancës organike jo të gjallë, ásht një çashtje biologike me shum randsí. Biologve materjalista u bijte per shtat, mjaft qi të mund u delte, me mohue veprimin e një fuqís krijuese, me paraqitë hipotezen se jeta shperthei së vëdi prej materjes, neper disá rreakcione të fjeshta kimike; me mendue se prej substancash organike të perbâme rrjedhshin, ashtu natyrisht, trajtat gjallnore mâ të fjeshtat: mikroorganizme perbâ prej një brumi krejt të lét substancash homogene per dukë. Kso dore ishte púnë mâ e kollajtë me mendue se trajtat gjallnore krejt të fjeshta, do të kishin shkue dorë-dorë tuj u bashkue e tuj u plotsue, e se prej asajë jetë të vetme e aq të lét kishin rrjedhë mandej gjith jetët tjera, që prej mizet e n'orang e — pse jo? — deri në nier. Pshtetë mí ket hipotezë aq në zâ, u paralajmuen púnë fort të mðhá, por deri tash nuk i ká ðalë kuej me prû as mâ të voglen provë. Kurnnjiherë, që se bota ásht bofë, nuk i ká ðalë kurnnji biologut me bashkue prej një substancës organike një celul të gjallë. U kerkuen, e me sá kujdes, trajta mâ të fjeshta jete se celula, bakter e virus, per të cillët ká me na rá rasa të flasim; edhe nder labore munden me u shtue në një numer të panjehshem, por me i fabribue, po thona, rishtas, kjo ásht një púnë qi nuk i ká ðalë kuej. U gjet kush të rrêhej, tuj kujtue se kishte xjerrë mikroskopikë të gjallë, ðalë së vëdi prej substancash organike nder fundrrija të laboratorit, e andrroi se kso dore do të kishte ndollë n' agimin e jetës në fund t' oceanave të pamasë: por ajo anderr nuk ngiati e u pá se ishte kênë vetem një hutim fmísh masi, vû n'oroe mirë ato trajta mikrospike, u pá se nuk ishin gjâ e gjallë.

E ká pra krejt kot kush mendon se mund të kët generacion së vëdi e nder kohë t'ona me i besue një púnës kso dore kishte me kênë një shêj trashamânije. Nder kohë të kalueme u mueren shum me ket çashtje e në historín e ðijes meten pernjimend të permenduna provët qi ðiftuen se si një generacion së vëdi nuk mujtte kurr me ndollë.

T. Redi, mjekë e poetë, qýsh në shekullin e shtatëmðhetë

pat dítue se krymat qi perftohen në mish të prishun, nuk lejshin prej mishit, por prej vove të lshueme mí mish prej ndonji mizës: ky, per me e provue ket púnë, muer me pshljellë disá copa mishi në mndyrë qi miza mos të kishte kurrsesi si me prekë mí të; misht u prish por nuk xù kryma. Rá kso ðore teorija e generacionit së vedi per kandrra. Por ishte púnë shum mâ e vishtirë me prù provë per gjallnorë krejt mâ të vogjel, per të cillët aso kohe nuk dihej me sugurí as se ishin ndopak; me gjithkta, kund një shekull mâ vonë e mâ vonë prap e perherë mâ me sugurí mujten me u pasë edhe kto provë aq të dishrueme. A. Bassi, b. f. qi mërrej me smundjet e krymit të mndashit, vête n'oroe se një ród lngate prej krymit të smût mund të kalote në të shndoshtin, veç tuj e prekë me maje të gjylpanës, qi parandej kishte prekë trupin e smût, sado qi në gjylpanë sýni nuk mrrijte me dá gjâ; ðo t' ishte prandej një diçka aq të vogel, sa mos me mujtë me u pá, por gjáll e qi mujte me shkaktue smundjen në krym tjeter: një mikroorganizem.

Udha dihej tashmâ per e çilun per zblime me randsí, qi u kryene prej Luigjit Pasteur e Robertit Koch, qi jetuen në shekullin e kaluem.

Neper mikroskope të fuqishme, qi mrrijshin me zmadhue me mija herësh objekte të cillat pa ato vegla nuk kishin si me u pá, dijetarët mrrijten me hetue mikroorganizme qi mujshin me shkaktue shum smundje të prëshme në nier e në shtàsë të dobishme per nier; u ðuel t'i klasifikojshin kto mikroorganizme, tuj vù n' oroe si e shkojshin jeten e tuj paraqitë edhe mndyrët mâ të nevojshtmet per me u ruejtë prej ðamit të tyne.

Kúr në kohë smundjesh të prëshme u ðuel dijetarve me izolue per setcillin të smût një mikroorganizem të veçuem; kúr mujten me i perftue, mas hartí, nder lanje të ndryshme, kto mikroorganizme; kúr së mrami per provë, mujt me u kënë shtí shtàsve ajo smundje, tuj qitë mrenda trupit të tyne jo landë të xjerrun prej trupit të smûtve, por pjesë të perftueme nder labore, at herë mujt me u thënë me sigurí se një mikroorganizem i caktuem ishte shkak i një smundjes së prëshme të caktueme. E kshtu, rrokull pak vjetve, mujten me u hetue mikroorganizme specifike të kolerës, të tuberkulozit, të tetanit, të difterites e sá tjera.

Sa hetoheshin kta anmiq të papashem, hetoheshin edhe

gjallnorë tjerë, ashtu të vogjel, ashtu të papashem, por edhe aq të dobishem për nier, sa me mujtë me u thirrë miq: termija që marrin pjesë aq me shumicë në industrinë enologjike, në atë të djathit, të bukës; bakter demitifikues, që shndërrojnë substancat e azotuese të plehit të natyrsëm e të tjera rropullive të jetës në substancë më të fjeshta, që prej landësh mund të shtihen në punë me dobësi: bakteret e laknishtave, që mundën me ndalë azotin atmosferik e me e bënë të dobishëm ndër sinteze të substancave organike, aq me rëndësi për ushqim; shkurt, marrë një botë gjallnorësh, të papashem, që në heshtim, pa këndë njoftë prej kuje, kishin punë për mija vjetësh, e që, sado aq të vogjel, ishin edhe ata të nevojshëm për ekonominë universare.

Kah jemi tuj folë si higienista, nuk kemi si të shkojmë gjatë me këto mikro-organizme aq simpatike e aq të dobishme, pse na perket me u zgjatë në ato që janë të damshme; por më parë po na kanë me çekë një kategori mikroorganizmesh, njoftë vetëm tash pak kohë: janë mikroorganizmet fotogjene: perfituese të dritës. Me numër të panjehshëm gjallnojnë ndër organe të peshqve që e shkojnë motin ndër humnere të detit, kë nuk mundën me u kapë drita e diellit. Gjallnojnë këto mikroorganizme në shpinë asë në hesap të peshqve që i barin e, për shpërblim, ato shkojnë tuj derdhë një dritë të mekun në atë terr, e kështu peshqit, ndër lëvizje të veta, din se kah me u drejtue.

Kë, pra, si themë, mikroorganizme të dobishme, kë të damshme, e kë asosh që s'janë as të damshme, as të dobishme, a që mosijeter nuk dihet se shkaktojnë ndonjë dam. Dijes kë me i dalë, ndoshta, me hetue më vonë se edhe ato e kanë atë rëndësinë e vet.

Themë se do të mërrëmi veçmas me mikroorganizme që dihen të damshme për nier e kemi me folë shi me njëjato që njëfen me emnim mikroorganizme patogjene, pse mundën me shkaktojnë smundje.

Për më parë lypet që të dimë ndonjë send, ashtu përgjithsisht, me jetën e mikroorganizmeve.

E dimë se janë gjatë e vogel, krejt e vogel. Për me i pá duhet t'i zmadhojmë me mija herësh. Kush don me pasë një idë të caktuar, të marrë me mendue një globul të kuq gjaku së nieri normal: është një disk i vogel konkav; diametri i tij është mikronsh; një mikron është e njëmijta pjesë e një milimetrit. Në një

milimeter kub gjaku të nierit normal gjinden pësë milion globula të kuq e aty me gjithkta ká gjithnji vend edhe per nandëmi globula të bardhë, si edhe per plazem. Mikroorganizmi i malarjes (ameba a emosporid i malarjes) ásht aq i vogel, sa me mujtë në globul të kuq jo vetem me xânë vend, por edhe me u shtue.

Por sađo gjá e vogel qi të jén, mikroorganizmet gjallnojn, e kan pranđej nji shndrrim landuer: mârriin e shtijn mrenda veđit đisá substanca. Per me krye shndrrime kimike kso đore, u lypet oksigeni : dahen në mikroorganizme ajrobë, qi jetojn n' ajr, tuj i sjellë veđit oksigenin e vetë ajrit, e në mikroorganizme anajrobë, qi gjallnojn kú nuk ká ajr, e oksigenin qi u lypet e xjerrin prej substancash tjera. Kan nevojë edhe per ujë : đeri tash nuk njiđet kurrnji gjallnuer qi të mund të qindrojë pa tē. Por ujt qi u lypet mikroorganizmeve, ásht e đijtun se ká per të kënë nji sasi-je krejt të vogel. Gjallnojn má mirë nën nji ambient të lagësht, se në nji të terun. Ngushtue me gjallnue në të thát, cofin, si bacili i tifit e vibrioni i kolerës; tjerë qindrojn, si bacili i tuberkulozit, qi e rrethon veđin me nji pshtjellak të đyllët, nji rod mshemaje, qi i ruen atij trup aq të vogel njađe ujë qi ká mrendë.

Dihet se pika xero absolute, qi đon me thánë má e ulta temperaturë qi mujt me u vertetue mbas ligjve fizikore, kapet në 273 gradë nen xero ; mjesá të ftoftit e tokës, si ndokund në Groenlandje, mrrin „vetem“ đeri në 90 gradë nen xero. Nđer vende të banueme prej nierzsh rekordin e të ftoftit e ká Verkojanski, nji kafund me 500 banorë, kú të ftoftit kapet đeri në 70 gradë nen xero. Por edhe në Jakutsk, gjytet i Siberis së Nordit, me kund 11.000 banorë, të ftoftit mundet me mrrí đeri në 64 gradë Celsius nen xero. Mendja đo të na thotë se në nji mardhë 273 gradësh nen xero, nuk mund đo të gjallnote gjá ; e pra ásht vertetue me sugurí të plotë se đisá bakter jetojn má së miri edhe në ket temperaturë kaq t' ultë. Ky rod bakterësh kje majtë per nji orë e gjysë në ket temperaturë e mas ksajë provë u pá se bakterët ishin gjithnji gati me ju turrë nierit, si mos f'u kishte ndollë gjá. Dihej se bakterët mund të qindrojshin në nji të thát, në nji vapë, në nji të ftoftë, qi gjallnorët má t'epert i kputë menjherë ; por se mund qindruene edhe në nji temperaturë 273 gradësh nen xero, kta çuditë e çuditë gjithkenđin.

Mundet me u thánë edhe se, pergjithsisht tuj folë, gjallnojn má mirë në tcr ; e kjo púnë ká nji randsí të madhe per

mikroorganizme patogene, pse ðrita e diellit i mytë kollaj fort, e pranðej fjala: Kù hîn dielli, nuk hîn mjeku.

Dihet se të vluemt i mytë: në nji valë njiqind gradësh është e vishtír me gjallnue. Por ka mikroorganizme qi mrrijn me u shndrrue e, tuj pasë trajtë vegetative, marrin trajtë kundersh-tuese, kshtu qi mrrijn me u bâ ball edhe njiqind gradve. Pranðej kúr ðuem me sterilizue gjâ, ase me mytë gjitha mikroorganizmet neper mjet të vapës, ðo të perðorim veglat e hartueme per ket qellim 'a por, po nuk mujtem me i pasë, ðon zgjatë pervlimi. Vapa neper mjet të veglave ðuhet çue ðeri në njiqindenjizet a edhe në njiqindepësdhetë gradë. Por ká edhe mikroorganizme qi nuk munden me u qindrue tetðhetë gradve, si ndollë në pastorizimin e tamlit qi, pa pasë vlue edhe, mytë mikroorganizmet të gjitha qi munden me u gjetë mrendë.

Së mrami dihet edhe se mikroorganizmet, pergjithsisht, mund të myten me disá helme e mâ vonë, me vijim të ktij studimi, ká me na rá me pá se si ðo të perðoren nder ðesinfekçjone.

Per ket shteg të na mjaftojë me ðijtë kta: *Ingatët e prâshme janë shkaktue prej mikroorganizmesh*, ase prej gjallnorësh mikroskopikë: kta, si gjith gjallnorët, rrjedhin vetem prej gjallnorësh tjerë të të njajtit rod *).

*) Në numrin e Dhëtorit botueme nji studim të bâm prej mjekut të njof-tun per zotsí, mbí smundjet e zakonshme në vendin t' onë, Dr. P. Prëlaj. Qellimi, trajta e fryma e artikullit krejt është ðidatiko-praktik, d. m. th. me msue të padij-shmit si m' u majt larg prej smundjevet, sidomos prej Ingatvet të prâshme. As natyra e artikullit pra as na kurrkund nuk e patem në mend të caktojshim tagre mbí smundje e mbí të smût, si ka muejtë ndoshta me u kujtue gabimisht. Pranðej në faqe 549, kù flitet per turberkulozin e të fejuemve e t' atyne qi duen të fejohen, deshtem të thomi se, tue lanë të paprekuna të drejtat hyjnore e natyrore mbí martesë e mbí të martueme, të prekunt prej asajë smundje, para se të bâjn hapin per martesë, per mos m' u vù në rrezik, prej padije të damtohen shpirtnisht e trupnisht, si vehtje e si familje, të marrin para sýsh e t' u apin randsín perkate kshillevet të speçjalistavet e normavet të dhânuna prej shtetit per higenín publike.

Urti e burrní nder banorë të Cemit.

Ndollje historike rreth vjetit 1918-19.

(Vijon prej Nr. 12, Vj. IX. faqe 584)

Ndeshja me Maxha Grizhin e caktimi si m' u hi ndermjet dy bajrakvet kjenë per mue nji nafakë e nji ngushllim; per Grudë m' ishte xanë Maxhi, se nuk do të lëte me bijtë ngatrrresa, e per Triepsh ishte gati i sugurtë, se tuj e pasë lá vetin me má të mrámin fyshek, nuk i perkítte të fillojë degame të reja; më pushoi mendja, më rá në fásht zë-mra, e me nji herë u vùna n' bullín e jetës, qi zakonisht shkojshe në famullí.

Per nji famullítar jeta nder male ástht pernjimend nji jetë ideale, në të cillen, aj, pá dá ká shkas e rasë, knaqshem t' i shijojë bukurít e madhnit e natyrës, të marrë pjesë nder tána neshtrashat e jetës nierzore, tue e percjellë nierin prej kasnakut të djepit dér në grykë të vorrit nder të tána shndrrimet e bindshme të jetës, e sá me flije e me idhnime, aq edhe me ngushllime morale e shpirtnore, gzueshem të naltohet kahë ideali i perjetshem. Nji françeskan mandej, qi në krye të rregulles së vet ka per moto *non solum sibi vivere, sed et aliis proficere*, të rrojë jo vetem per veti, por edhe per tjerë, i çveshun si ástht prej çë farëdo interese materjale me kushtin e vobsis, njimend mund të hjekë keq edhe fort, por mund të bájë edhe shum púnë të mira per dobí të nierzimit e per ngallninin e virytit në botë.

Në famullí e shkojshe jeten mos me i a pasë kurrkuej lakmí; më kalote koha má së miri me varjante gjithfarësh, qi per mue ishin gurra të pashpikshme knaqesh ideale. Posë detyrvet të mija shpirtnore e sherbimit fetár, kohen, qi më teprote, me ande e shndrrrojshe me at grimë bibliotekë qi kische marrë me veti e me të páam të smútvét. Gati per gjith ditë, prej ores 10-12 p. d. si malcorët hajshin cillen, më vlote shpija, e kush yíte per nevojë, kush per kshíll, kush per uhá, kush per nji punë, kush per nji tjetër, hëshin e delshin te Frati, si te nji nieri i veti. Kische keq, kúr nuk mrrijshe si m' u gjetë nevojtarvet, pse, si koha qi ishte per shkak të luftës botnore, u hiqte keq sidomos per mjete t' ushqimit. Vetem me 150 korona letra Austrije, qi aso kohe kishin má pak se gjysë vlere, u nisa me dalë në famullí; ket të vetmin kapital m' u desht me e harxhue nder çikrrija shpije e per rrugë prej Shkodre në Grudë, kshtú qi, ditën qi fillova jetën famullitare, në tánë veshtrimin e fjalës, kjeçë pa erë dyshit në xhep. Ishe mangut per gjithshka. Prej mullinit të Llovkës merrshe dhetë okë miell në muej, si e kishin pasë lánë të parët e Lulash

Baci m' a dha lopën e vet për m' e mjelë, Tomë Gjoni më prû vënen e meshës, kush m' u gjet me uhá, kush më dha edhe falë, u harnova, si muejta e ishe fare kondend, as s' më lngote zëmra për erë sendi.

Për kuptimin e kuartë të rrethanave e të ndolljevet, qi jam tue kallxue, kam me më dhânë lejen lezuesat t' a shênjoj ktû një episod të vogel.

Marr e i shkruaj eprorit t' em në Shkoder, edhe për dijení, i a pershkruaj gjithsi gjëjen t' eme e të famullís. Letren e çoj për postë. Në krye të tri ditvet, më vjen xhendari në derë, e pa tjetër më thotë: Jé i thirrur në Komanden e Tuzit e më kam çue me të marrë. Me folë të drejten, u bâna marak, jo aq për thirrje, sá pse nuk muejshe me i rá më të shkákut të thirrjes e m' u bâte nakel mos të më jetë shpifë kush për ndo'i ngatresë.

Bí në Tuz, e në Komandë më thonë, se Çenzura ka pûnë me tý. Në Çenzurë? po Zo' për shka? Mendueshem shkoj e paraqitem edhe më bâjn ket proces:

— A jé ti Frati i Grudës?

— Po, njaj vetë.

— A ást e vertetë shka ké shkruje ti në një leter tash nder kto ditë?

Gjithnji më kjate zëmra për ndo'i shpífje, prandej, dliirët u dishmoj kshtû:

— Un nuk e dij se i kam shkruje kuj leter për m' u marrë në proces, prandej nuk kam si u a pohoj as si u a mohoj ata për shka po më pvetni.

— Ti i ké shkruje një leter të Parit t' and në Shkoder.

— Letren të Parit i a kam shkruje, por s'e dij vetin fajtuer për ket pûnë.

— A njimend ást e vertetë shka ké shkruje ti n' at leter?

Un tue kujtue gjithnji se duen të më gjëjn në faj, u gjegji:

— Zotní, n' at leter, për shka dij un, nuk kam shkruje tjetër, për veç punvet të mija vehtjake. Thue se i kam bá kuj keq e për ket pûnë do të mërrëm në proces?

Kurrkund s' m' a mërrte mëndja kû dojshin me dalë; ata u kujtuen se un e kishe marrë punen në një tjetër krah, e më thonë:

Duem t' a dij m' a pernjimend ti gjindesh ástû si shkruen n' at leter.

— Zotní, mue as neper mend nuk më ká vojtë, se ajo leter do të kalojë neper Çenzurë e na e kemi për detyrë t' i njohtojm eprorit t' onë të miren e të keqen: të gjitha janë të verteta si dishmon letra, por po bindem si e paskeni marrë ju ket pûnë si me pasë ndollë Zoti e di se shka!

— Si? një famullitár me hjekë keq dér për shujtë e për dritë?

Vshtirë m' u besue! 1)

— Po deshtët, e keni fort kollaj t' a vertetoni me dergimin e një njerit t' uej te qela e ëme. — Mora fjalën e kshhtë xâ t' u a spjegoj at mshefsi të pabesueshme per ta:

Mos u çuditni aspak per ket pûnë: janë qind e mija vllazen, tjerë freten në botë, të cillët pá u a dijtë kush, veç Zoti, gjinden ndoshta edhe má keq se un. Na Françeskajt jemi një Urdhen per seri: psojm, vuejm e dajm kashaten e gojës me popull; kapitali i jonë ástht jeta e fjeshtë e ndima e hámirsvet; po na teproi gjá, aty bájm një lmoshë, ktú ngrehim një kishë 2) a meremetojm një qelë, e bota kujton se jemi të ker-tylun në pare, me sá per profesjon e Pemi të mbajm pozicionet má të vorfnat e má të mundshmet; si të permirsohet gjëja e vshtirë në një vend, vînë tjerë, e nder ato rrafshina, vijojn veprimin; na at herë dalim e ker-kojm prap tjera lamije veprimi, as s' kemi dert pse tjerët vijojn mbí mu-ndin e djersen t' onë; pakë na njihet, e shum na shkruhet per mungesë urtije, por aj themeluesi i jonë shi në njikta gjet e vù má të madhin gzim, *Die vollkommene Freude* (la perfetta letizia).

Hauptmani, si ishte ndejun, çohet më kambë, në pergzim m'ep doren, e, shko — thotë — te magazinjeri, se po i lajmoj të presë.

Ata të magazinës njimend më priten si me kë në të dishruem me më pá, më dhanë miell, voj guri, galeta etj., e më nisen te shpija me njimi të mirat. Kshhtë deshtë Zoti e u vûna mjaft per fije me gjëjen ekonomike.

Kúr më delte, gadi per herë, mbasdite, si mërrte freskija, bájshe një shteti dér në Pikale, mahalla má me randsi në Grudë, një gjysë ore prej kische. Atý, per gjith mramje, burrat, kthye prej pune u mlidhshin në log e shtrojshin kuvend; seicilli kallzote të rejat e çashtjet e ditës, si i kishte ndie; flitshin ndejshem, e me një urti të squet, vëshin n' oroe, spje-gojshin, nenkuptojshin e arsyetojshin mbi ndollje e rrethana mirë e hij-shem, me të lánë pá mend. Më gzohej zëmra tue pa at bashkim e at vllaznim aq t' aferm e të sinçertë, qi *Pikalasit* kishin nder veti, e si per-gjithsisht në tanë Malcin e Madhe, edhe atý kundrojshe një fisnikí e një nobilitet të veçantë prej malevet tjera. Kahë atý rrishe me burra të dheut, ankoheshem veti me veti, se si gjith ajo urti e burrni e natyrshme, po t' i-shte e bashkueme me edukatë e erudicjon, do të kishte qitë nierz të mdhaj pernjimend. Me një pershkim mendje të hollë më pvetshin per shum punë, e un kische rasë m' u folë familjarisht e me i msue shum njoh-tsi të nevojshme per shpirt e per jetë. Shum herë u a lezojshe kangët e Lahutës, tue xânë fill me Marash Ucin a me Luften te Ura e Rrzhanicës; u prekshin në shpirt e entuzjazzmoheshin, kahë u u bate se të parët e

1) E kishin njimend të vshtirë m' e besue, pse si dihet, Austrija, qysh nen Turkí, u a kalote ndimen klerit katolik në formë të një subsidi. Kohen e luftës botnore kjo ndimë vonote me dalë, e un s' kische pasë kúr m' e marrë; si erdh koha m' u dhënë kjo ndimë, çoj Austrija, e s' më rá me pasë, me thënë një koronë, prej Austrije.

2) Kishen e Grudës e ngrebi françeskani P. Mirashi e qelen e goditi P. Pashk Prëljaj.

vllazent e tyne po u flasin e po u kallzojn per së gjallit gjith at vlerë e burri.

Per gjith mledhje, nder ato ditë u merrte neper gojë edhe ças-tja e dy gjaqevet ndermjet, Grudës e Triepshit. Nder mendime e fjalë të tyne kishe barometrin e sigurtë per rrjedhje, qi do të merrshin punët pse, si ishin të zott e shejtanit e të mejdanit, per gjithshka ndollte në bajrak, Pikalasis të parët kishin fjalën e punen.

Nji argtim i padam, qi më pertrite gjallni e ndisi, ishte per mue gjaja e gjallë. Aj kvader patetik, qi me aq madhni u pertrite e u zhvillote per gjith mramje nder sÿ të mij, para se ajo tufë e vogel të hite mrendë! Mandej, zogjt e pulës! Thekshem më kishin prekë në zemer, m'u dhimshin në sbpirt. Mbetë pa nanë, pse skyferi mizuër, ra nji të prënde, edhe grabitshem u a myti, tue i lanë të perdâm neper ograjë, jetima nji jave. Me kujdes të madh marr e i mledhi e i vendoj si dij mâ mirë, e daj me veti me u bâ babë e nanë. Nuk ishin por shtatë. Per gjith mramje i strukshe nen nji sitë mlue me nji çull qi të rrijshim xët; nadje, si pijshe kafen, mâ parë se kurrgjâ, shkojshe me i pa si kan ndjehë jetimat e vogjel; i zblojshe, u thermojshe dromca buke, u a ndrrojshe çinîn e ujit. Erdhen e u msuen sa nuk dijshin mâ me m' u dá; per nji qi më shifshin, ngitshin turr si me dashtë me më pvetë shka na ké prû. Më kishte kapë nji dhimë e nji kujdes per ta, sâ kúr ktheshe prej ndokahë, mâ të paren pûnë pvetshë per ta. Idhnim i madh më rá kúr nji ditë më kallzuen se kishin cofë dy. M' u shtue nji herë mâ teper kujdesi per ta edhe u vuna më të tana mndyrët, thue mund i pshtoj tjerët. Si u duelen krahët, fillova me i qitë jashtë, e njikaq mirë u msuen, sâ vetë u mlidhshin, vetë msyshin banimin, vetë u vendojshin mramje. Pshtuen të pëstët.

Lenë Ujkja prej Pikale, plakë, jo e mbetun, por njast e vojtun, llafçore e fortë e gojtare e mirë, vite shpesh me më pá, por kurr pa nji send në dorë. E vorfen tue kenë, i a njitshe doren gati per herë; kúr vite, e pritshe me ande, jo vetun pse i kishin hije fjalët e kuvendi, por m' u bâte si me kënë në të dishka të madhnueshem e të jashtzakonshem. Në mos kalue, kapë i kishte 70 vjetat. Ato dhantitë vogla njimend s' kishin farë vjeltje në veti, por nuk kishin as farë interese, e dishmojshin bujarin e fisnikin e zëmres së sajë.

Nji ditë më gjën rrethue prej zogjvet të pulës, qi të msuem, më flutrojshin para e mrapa, nder duer e nder krahë, si t' ishin plluma të butë. Më shikjon per seri e bindshem nisë kuvendin:

— Po ti Zotni, a s' ké tjetër pûnë veç me shkue mot me kta zogj pule? Po si, frati i 300 shpivët, në vend me dalë e me ndjëjë me burra në log t' urtis rrin e tallet me zogj! Mo' lum nana, se të thonë Frati i Grudës!

— Shka ásht pûna e yte, moj Lenë, qi gjithmonë jé shend e verë, si me pasë kthye at herë prej darsme? Si s'm'u ankove kurr per nji nevojë, as nuk më fole kurr pernjimend, por si nji herë per herë, fol qesh e tallu, thue se 300 shpi Grudë puojn per tý?!

— Pa'j ksjë jetë nuk po i marrim gjà, edhe pse po mjerojm, s' po ndreqim erë sendi, e dér kù të mundet nieri, vín me qindrue. Por amanet shporru urtis lum Zotnija; shih një herë se si tanë urtija e Grudës e e Triepshit nuk po mund të vëjë gjà per fille per kto gjaqe të bame, jo mà urtija e ëme...

— Prep ti Lenë me llafe? E pra ti nuk jë një troke per me folë doshkado; ké mend mjaft per me kuptue jeten e mjerimin qi të ká mlue, prandej s' dij kahë të del tý gjith ky gaz e gjith kjo llafe, jo vetun me mue por me këdo! Ti moj e mjerë erre e ndjehë vetun pa kurrkend, tý s' të kndon kush në voter, ti me ra e ligë, s'ká kush t'a bje një pikë ujë! Jo-o, të pakurrkend e të pakerrçik si tý nuk njoh kend, e me gjithkta, të qeshë ftyra e të shkojn llafet si t' a kishe zëmren plot!

— Jo, Zotní, mos më thuej e mjerë, pse besa jam e lume, si un e kurrkush.

— Ti e lume?! Dér vllaznija e burrit të janë çue me të qitë shpije e toke, me të marrë kashaten e gojës e me të lanë në rrugë të madhe; ti kujton se po i lën per shpírt, por me shka shoh un, besa s' po të jet gjà as per shpírt as per korp.

— Mos thuej ashtù, se ásh t keq.

— Kujtoj se nuk po i shpifem kuj.

— Ashtù ásh t, por nuk duhet me mjerue; un gjindem fort mirë, as s' dij me i u falë Zotit nderës sa duhet.

Fjalët e gjegjet e saja më shtishin zekthin me dijtë themelin e atij kontrasti, qi kundrojshe n' at plakë. Shtýhem tek sá, per me pá, se kù po del, e randoj me fjalë:

— Mos ke xanë kund ndo'i burrë e kastan bán lum e lum?! (Kshtù un si n' ironi).

— Njitma si të duesh, lum Zotnija, se besa Lena, me besë të Zotit, ásh t rahat, si me i vlue shpija me burrë e me djelm e më njimi të mirat.

— Ti Lenë, po tallesh me mue.

— Jo more Zotní, se nuk më kan dalë mët ende per m'u mahitë me një meshtar, por po të tham pernjimend se jam rahat e mirë mos me i a pasë lakmí kurrsendi mbí tokë.—E, por i ndrroi ftyra e muer një pozë fare serjoze.

— Prá, pa m'a kallxue ket púnë, s'jam kahë t' a xá besë, edhe me më qitë ti treqind Sh' Njona.

Plaka xù vend, nguli në mendim, muer fjalen pernjimend e sielet e më thotë:

Un jam një nánë e pá djalë. At qi paçë e martova 24 vjeç; gruen i a dhaçë si kurrkund shoqen nder bajrakë, si per urti si per hijeshí, si per të gjitha púnët; më pushoi mendja e m' u ngi zëmra, m' u njom jeta e m' u knaq shpírti, gzova vetin e gzova djalin; shpija e jonë si má e mira në Grudë; prita e qita me erz e me nderë si lum lokja per djalë e ré! S' patem fjalë as s' patem halë, s' dijtëm të keq as merzí, shkuem mirë e marë, me na pasë lakmí gjith kush, si lum zëmra e së mjerës mori nánë! Në krye të kater javëvet, në derë t' oborrit më vrán

djalin e më bënë korcunë, si kuku nana per djale! Per nji ditë e per nji herë, qita djaln e qita rën; djaln e mlova me dhë të zi, rën e çova në gjini të vet. Po, e mjera mori nënë! Kjeçë kahë më çartej gjaku e kahë më prishej mendja, e po zotni, jam e lume, jam rahat, mbasi m' i ká ruejtë Zoti më e nuk më ká bā me luejtë me mue kalamajt e Grudës. Me nji lopë, qi kam në derë shkoj mot e hjek të keq; më freskohet zëmra kahë foli uratë, e kúr kujtoj se sá mirë më ká ruejtë Zoti, pa më krisë mendja, më bëhet se nuk po hjekë kurrigjā, më si do të kishë vojtë. Po, more zotni, Lena e ká me gjnah me ankue, kurse Zoti e ká pá me të mira të veta tue i a ruejtë më e krës.

M' u perqethte shtati kahë ajo njehte marë e marë, e me gjithse u shterngova, prej sÿvet më riguen dy pika lodje, të cillat u mundova ma i mshefë me faculetë.

Per nji herë në ngeli fjala të dyvet; mbas nji grime, si fshani mirë, Lena i dha fundi kuvendit:

— Kshtë prá, e paska jeta, por lum kush kenka mirë me Zotin, e s' ká tjetër; un lum zotnija, per si jam nuk i due Zotit tjetër.

I a kishë lakmi plakës, kahë tue m'a pershkrue aq permallshem jeten e vet, m'a zblote sekretin, qi un kerkojshe me dijtë, shkakun e atij gzimit, qi në të kundrojshe per herë. At ditë e mrapa s' dijta kurr me e harrue, e sá herë delshe në Pikalë, me interesë të madhe pvetshë per të.

Nji ditë e shoh per së largu në nji bashtinë, e kahë i, afrohem, pá më pasë pá, ndiej se me dikë po flitte. Hullel afer e s'shoh kerkend: Lena flitte me viç e me lopë si të kishin mend e gojë ata dy frymorë. Hajde biro-o, i thote viçit, e mos u largo, se tash po na bertasin, po bāne e hīne n'e Lushkut, e njisherit, i a qitte doren në qafë e e lmote në dashtni. Lopen e mbate në kambë të moters, e me të date idhnimet e gzimet, viçin në kambë të djalit e me të shkote mallin e zëmres. Si mielte e rahatote lopen, ne e mramje, per të marote fjala e shoqinimi. Më ká falë Zoti, thote, njiket lopë, e largoj të keq me të.

Lena kishte dy bija të martueme në Kelmend, kúr vishin me e pá, ajo kishte per t' u pri në kishë per rrfim e kungimi. Të dyja, por sidomos njāna i u vù fort t'u shporrte Grude e të shkote te ajo me ndëjë; edhe un i u vūna per së tepermi, tue i thānë, se po e thirrte e mira e se kurrkund nuk do t' ishte mā mirë se nder duçr të së bis. Tash kam kúr i merzis, më thote, bijat e dhanorët njimend më duen, por kan edhe ata hallet e veta.

Un mbas nji vjete kjeçë hjekë prej Grude, e kúr në krye të disā vjetvet, më rá me shkue në Vukel, Frati disi gand, më kallzon, se po ishte n' at famulli nji farë Lene prej Grude; me interesë të madhe pves, e vertetoj se njimend po ishte Lenë Ujkja. Mārr nji nieri me veti e nisem të shkoj me e pá; i afrohemi shpís, thrasim, por rob nieri s' shihet as ndihet n' at vend; troklojm në derë dy a tri herë, i siellemi shpís rreth e çark, e nieri qi ishte me mue vën veshin të prigiojë në nji dritsore të myllun, e qe po ndin lehtas, si zānin e nji të smūtīt, qi po lehton dhi-mat me at: èh, èh, èh!

— A është kush ktû? — vikati të madhe përcjellsi.

— Po, i gjegjë një zâ gadi krejt i marrun.

— Si ora e ligë jeni ngujue mbrendë ksi soji? Çilni deren, se jam me Fratin.

— Shtëne doren nen kapak e mërrë çilcin e hini mbrendë.

E po kû me hi? Nji odë e madhe pá erë sendi mrendë, terri e kishte mlue anë e kand, e prej plasës së nji kapaku, hite nji fille dritë, sa mos me të shtë kush gishtat në sÿ; nji erë e keqe mos me u durue, nji heshtim deke me të bâ me hikë, nji shkretë e plotë me të shtë mnderen. Çilim dritsoret me nji herë e per mjedis t' odës, shtrua mbí do kashtroja, shohim shtrí nji plakë; sÿt i ishín qorrue gadi krejt, sa pak ndiete me veshë, por kputë e mbetë, pa muejtë vetit as m' u sjellë në brí. Mlue me nji batani të vjeter, mbate në dorë nji rrëm lisi, demek me trëmë mizat qi e kishín mlue; brí së shtruemes kishte nji tas ujít, në fyt kishte uratët.

— Po a jé ti Lenë? — i thám un.

— Kush jé ti se s' po të njoh, m' a gjegjë.

Kaq kishte vajtë e prishë, sa nuk mund e njofta në ftyrë, por vetun në zâ.

— Jam Frati i Grudës, P. Antoni; a të bjen nder mend, kúr tash gjasht vjet vishe e rrishim bashkë?

Muer me i dhanë vetit, m' u ndreqë disi, por nuk mujt, fsháni nji herë, e tha:

— Sa mirë paske bâ, qi ké ardhë me më pá. — Si më pyeti per rob, per Pikalë e per tjerë të njohtun marë e marë, vëhet m' u ankue, se s' po kishte me se me më pritë.

Mue m' ishte pré fjala në gojë, më perqethej shtati, m' a birote shpirtin tue e pá, jo ndryshe, por si Jobin, të mlueme me at mjerim. I ap vedit e nisi të bisedoj me të:

Po má Lenë, si e ké çue?

— Si ka dashtë Zoti.

A po merzite në ket sprovë kaq të randë?

— U' a? Jo kurr 'i grimë.

A po ké me se e njomë kashaten e gojen?

— Me të gjitha të mirat.

Po si pra, ti ktû vetem ksi soji?

— Pa' j ata kan dalë në bjeshkë, pse u duhet me shkue mbas gjáje, e un s' jam e zoja e më kan lanë ktû; nji grue ktu afer, vjen nji herë nadje e më bjen do ujë në ket tas edhe nji shishe me tamel, e më del mjaft dér ne e nesre. More zotní, janë dorëhollë të shkretët, e s' kan shka i bajn vetit as mue; bija e shuemja mjaft orvatet, por s' ka me se; ka mjaft burrin e finít. Dhandrri edhe aj ka keq sa të thuesh, porse mueren vjetët e kqija, e s' u vëhet faj.

Që kúr ké dalë prej Grude?

— Janë trí vjet, se gjinija e burrit më qiti shpije e më muer

gjithshka paçë; më dhanë fjalën një herë se bare kashatën e gojës I) do të m' a lidhshin, por mana s' po u bjen nder mend për mue, më sá për borë të parvjeçme. Po tham jo aq për vedi, sá për kta të shkretët.

A po hjekë keq fort? a po mund të qindrojsht?

— Mue, besa more zotni, më ká pá Zoti me të mira; as më thotë kush má andej as má kndej; gjith ditën, rri e mendoj për sa qi desin rrugavet, kush prej pushke, kush prej rreziku, e i falem nderës Zotit, se jam rahat e mirë nder kto troje si nder robt e mij. Mendoj shpirtin qi ka me më dalë, çoj mendën te Lumnija qi na pret e më báhet si mos me pasë farë lngate as farë merzije në vedi.

A të ve mendja për ndo'i send? a dishron gjá me pasë?

— As s' më ve mendja as s' dishroj kurrgjá; mana me pasë tanë gján e Gjo Nikë Sykut, s' kishe me kenë má mirë e má rahat se jam.

E lumja ti për vedi, moj Lenë; qindro e mos të lshojë zëmra aspak; Zoti na pastë në dorë, se të gjith jemi të bijt e dekës.

— More s' dij se kúr po don Zoti me ardhë, ardhët e bardhë ajo ditë, se kush po i lakmueka ksajë jetë nuk po dijtka gjá.

Nuk mund e vijova má kuvendin: dhima e knaqa perzieshem depertojshtin anë e kand má t' imtat pëjza të shpirtit e të zëmers s'eme; turre ndisish máteshtin me shperthye, herë në váj e në pikllim, herë në gzim e në knaqe. Ndëja edhe një grimë herë e kúr u çova, si i laçë nen krye një lmoshë, u fala thekshem me at fatose, së cillës s' kishte shka me i bá as smundja as vorfnimi as salvimi; e pa shkollë e e pa edukatë kishte mrrijtë në kulmin e filozofis së vertetë: me kënë e lume pernjimend.

Tash të kthejm te andra e Pretashit e të shohim si mueren fund gjaqet e kerkueme ndermjet Triepshit e Grudës.

(Vijon)

P. Anton Harapi, O. F. M.

I) Grues, e cilla mbas dekës së burrit shkon me rrnuë te të vett, gjínija e burrit do t'i apë në vjetë: trí barrë kollomoq, pësë okë djathë, dý okë tlyen, pësë okë sheqer, dý okë kafe, trí okë lesh, pare për dý ruba, për dý kmisha e për dý parë opangë.

Pronár: P. Pashk Bardhi, O. F. M.

Drejtuer i gjeqshem: P. Gjergj Fishta, O. F. M.

Me léje të të Parit të Fës e t' Urdhnit

tit, pse e dishmojn nierz, qi kan per zëmer të verteten e pse ata vetë e pán at mrekuilli aq të madhe. Besoj, pse më rá me pasë provë se besimi i juej i nep shkas së mirës, drejtsís, mshtirës e jo kurr veprave të mrapshta, qi ndokush mundohet me ju shpifë. Un njof e dí per të kshtënë vetem njat pakicë qi ndjeva prej Liçes e njata pak qi më rá me ndie prej bisedve t'ua e me njoftë prej veprimeve t'ua e me gjithkta e shof se kam ndrrue. Parandej robt e mí i mërrshem me t' eger, tash nuk më bân mã zëmra; nuk e paçë njoftë pershpirtín, tash e njof; un knaqeshem nder gzime, e kam hikë prej liqënit t' Agripës, pse tash i kam në neverí; i besojshem fuqís, por tash nuk i besoj mã; po u flas të drejfen: as mue nuk ást kah më del mã t'a njof vedin. Potera, vëna, kânga, ketrat, kúnorët e luleve, pellazi i Cezarit, gjithçkafja më velet sot e i kam në mní. Due Liçen paster si bora, e kúr mendoj se kje feja. e juej, ajo qi e ruejti kshtú, më nepet edhe mue t'a dishroj me gjith shpirt. Por nuk po dí me e kuptue e drue se kjo jetë e emja nuk ká me pasë si u vjen atyne msimeve, e më vjen keq sá s' ká, e psoj shum nder kto terrina.

Në ftýren e Vinicit mund të shifej ngushtimi i zëmres së tij e fjalët e tija rrjedhshin perherë mã me shpejtí e mã me permallim.

— Kqyrni, un gríhem pse nuk dí se kú jam. Më paten thânë se msimi i juej rrenon jeten, lumnín, ligjët, fuqín e mret-nís. A ká si me kënë? Më thanë se jeni të pandiesí. Më msoni! A ást mkat dashtnija? A ást mkat gzimi? Lumnija a ást nji mkat? A njimend se skami ást ligjë per të kshtënë? A nuk do të mendoj mã per Liçen? Kú ást, kú ást e verteta? Veprat t'ua, fjalët t'ua jânë të pastra porsí uji, por në fund të ktij ujë çka vjen? Më thanë edhe se Grekija lindi dijen e urtín, se Roma krijoi fuqín: ju çka na bini? Po kje drita në jue, bâní qi nji rreze e ksaj dritë të shkrepe permí mue!

— Na bím dashtnín — tha Pjetri.

E Páli i Tarsit shtoi:

— Edhe po të njifshem giuhen e Éjve, po nuk paçë dashtnín, un nuk kishem me dijtë mã me folë e kishem me u bâ rem jehues a kembal tingllues. —

Apostulli plak ishte kënë permallue në gjith ato pezullime shpirti t' atij djalë qi i lakmote diellit, liris, si zog i ndrým e,

sjellë prej Vinicit, po i thotë:

— Troklo e ká me t' u kënë çilë; mshrira e Zotit ásht me t'ý, un jam kah e bekoj shpirtin t' and, dashtnín t' ande n'emen të Shelbuesit të botës. —

Si i ndjeu kto fjalë Vinici, u lshue me turr kah Pjetri e, púnë pernjimend e çuditshme, sado qi ishte nji prej gjakut të Kuiritve, edhe pse nuk e njifte të vetmin rrjedhim të nierzve, kapë doren e plakut, i a puthi me nji miradije të pamasë.

Pjetri u gzue: kuptoi se rreti i peshkatarit kishte pasë xânë nji shpírt. Ashtu edhe tjerët, gjith gzim thanë:

— I kjoftë lumní Zotit nder rrethe të nalta të qiellve! —
Vinici u çue krejt i knaqun.

— Po e kuptoj — tha — se edhe nder jue kênka lum-nija; un jam i lum e shpejt ká me m' u mushë mendja edhe per púnë tjera. Por jo në Romë, t' a ðini. Cezari ásht kah ðel n' Anc e un ðo të shkoj mas tij, pse ashtu m' urdhnuene. Mos me ndigiuë ðon me thânë me i sjellë ðeken vedit. Me gjithkta, per në mujta me i sjellë vedit mirsín t' uej, po patët uzðajë në mue, eni me mue e m' a msoni të verteten. Ju atje nuk keni me pasë se çka me ðrashtë gjithaq sa ktú e keni me mujtë me dhânë msim ðeri në pellaz të Cezarit. Thonë se Akte asht tashmâ e kshtênë e se ká të kshtênë ðeri nder çetat e pretorjanve. Un pásh vetë kah ushtarët të rán perpara nder giúj, Pjeter, andej kah Porta Nomentane. N' Anc kemi me u mledhë në nji nder shpija të mijat, e, nen mproje të padijtun të vetë Neronit, keni me m' a zblue fjalën t' uej. Më pat thânë Glauku se per nji shpírt ju kishi me shkue edhe në skâj të dheut; bâni kaq edhe per mue, mos e lshoni ket shpirtin t' em! —

Si i pat folë kto fjalë, ðy Apostujt biseduen ndermjevedi, knaqë, per at ngallnim, qi kishte nji randsí të madhe, pse ishte kah kthehej në fé nji augustjan bujár e qi rrjedhte prej njanës nder mã të vjetrat familje romane. Qysh në ðekë të Msuesit kta nuk kishin bâ tjeter veçse tuj u sjellë neper botë per me ker-kue shpirtin, e prandej nuk i shkoi kurrkuej mendja me i ku-ndershtue. Por Pjetri nuk mujtte me u nisë aq menjihërë, pse ishte barí i komunitetit, mjesá Páli i Tarsit, kthye porsá prej Ari-cje e qi gatohej me u nisë per kah Lindja, i erdh dishirit të Vi-nicit, masi mujtte edhe prej Ancit me hí në ndonji aní e me cá per ðete helenike.

Sado qi i vÿjte keq se nuk mund të shkote me të Pjetri, ndaj të cillin kishte detyrë aq shumë, Vinici u dëftue gjithnji plot miradije ndaj Pálin e i drejtoi Apostullit plak edhe një lutje:

— E di se kú rrin Liçja — tha — e kishem me mujtë me shkue vetë te ajo e me i lypë qi të jët e emja porsá un të jemi kthye në fé; por më kandet mâ fort me t' u lutë tÿ, o Apostull: Bân qi të mund e shof, më ço ti te ajo. Nuk e di se sá ká me na rá me ndëjë n' Anc, e mandej nuk do të harrojsh se ata qi jetojn me Cezarin, nuk e kan të sugurtë të nesermen. Petroni mandej më ká thanë se un jam në rrezik e prandej kishem me dashtë me e pá Liçen para se të nisem, me e pá e me u gzue, me e pvetë a thue pranon me më falë e me shkue jetë me mue.

Pjetri bân amel buzen në gaz.

— Kush mundet me t' i rá ndesh një dishirit aq të drejtë, lum biri i em? —

Vinici i puthi edhe njëherë doren. Apostulli, tuj vú duerët e veta ndër tamtha të tij, xú e po e mson kso dore:

— Mos e ðruej Cezarin, pse per të vertetë un jam kah të tham se nuk ká me rá flok prej krës s' ate. —

At herë çoi Miriamen per me kerkue Liçen, tuj i urdhne qi mos t' i dëftote shkakun, per me i a bâ edhe ma të kandshem gzimin. E masi Liçja banote afer krejt, u pá me një herë tuj ardhë neper shimshir të lulishtës bashkë me Miriamen.

Vinici desht të turrej per me i dalë para, por s' i púnuen kamët e kje ngushtue të ndalej, fort mâ i permalluem se at herë kúr pat ndie së parit kah fishkullojshin zhgjetat e Partve.

Liçja, qi nuk dihte kurrgjâ, u ndal në prak të ðerës e çuditun, me një ftyrë qi shkote tuj i u ndezë, metë ashtu pezull ndermjet dyshimit e dashtnis. Por nuk vûni n' oroe tjeter veçse të kqyruna të kandshme. Apostulli ju avit e po e pvetë:

— A e ðon gjithnji, Liçe?

Liçes ju ðridhen buzët si njaj fmis qi xêhet në faj, as nuk mujt me qitë fjalë prej goje.

Apostulli po i thotë prap: — Pergjegju!

— Po — belbzoj vajza, tuj rá në giúj.

Vinici rá në giúj edhe aj brî soje. Apostulli u vûni duerët mi krye e çoi sÿt kah qiella:

— Dueniu në Tenzonë e per mâ të madhen lumnin e tij! — tha si me zâ t' ultë — kjo dashtni e jueja nuk ásht me mkat.

IV

Tuj u endë neper lulishtë, po nisë e i kallxon Vinici vajzës gjithçka i kishte pasë ðiftue Apostullit: ngushtimet e shpirtit, pezullimet e bartuna, ndryshimin qi vëte n' oroe në vëdi; se si mudohej kot me e harrue, sado qi per të kishte shkue tuj i folë krygja, qi ajo vetë i kishte pasë lanë tuj hikë prej shpis së Miriames, krygjë të cillen aj e ruete gjithnji në shëjtnoren e vet, pse në të shifte, sado qi pa ðashtë, shëjin e hyjnís. Ishte kënë prû keq njimend, por zëmra nuk i thote se ishte randue me ndonji faj. Kiloni i kishte pasë kallxue se ku ajo banote, tuj e kshillue t' a grabitte, por aj e kishte pá má me udhë me ndeshkue Kilonin e me ndie të verteten prej Apostullit. E bekote at vendim të mârrun, pse tash po ishte me të e nuk ðo t' a ðáte má kurrjâ prej soje.

— Un nuk hikshem prej teje — po i thotë Liçja.

— E po at herë?

Ajo çoi sÿt qiellorë e e kqyri, e mandej uli ftyren e purpurët.

— E ðin vetë — pergjegji.

Lumnija e madhe i a kish lidhë Vinicit fjalën në gojë; má vonë nisi e po i thotë se nuk i giake kurrnji grues romane, perposë Pomponjes. Nuk ðijte me i a gjetë fillin, por mujtte me e sugurue se i dukej si një hijeshí të cillen aj s'e kishte pá kund mi tokë e qi paraqitej jo vetem per kah trajta, pse hijeshija e sajë permliðhej në shpirt. E i tha mandej edhe, e me gzim të madh të sajín, se e kishte pasë ðashtë má fort shi per shkak të hikunit të sajë e se në shpí të veten aj kishte per t' a majtë porsí gjâ të shugurueme.

As mujt me thënë tjetër. Mârrë atë per ðore, e kqyrte porsí një gjâ të gjetun prap, e shkote tuj persritë emnin e sajë, gati si të ðote me u sugurue se nuk ishte n' anderr.

— Liçe! Liçe! —

Mandej desht me ðijtë ndonji send permi ndiesí të saja e ajo i ðiftoi se e kishte pasë ðashtë qysh në shpín e Aulit e se, po t' a kishte çue prej Palatinit e te Plaut, ðo t' u a kishte ðiftue atyne ðashtnín e vet e ðo të kishte kerkue çë ðo mjet

për me ulë mnín e tÿne.

— Po të báj bé se nuk më kishte vojhtë as neper mend me të largue prej Aulsh. Petroni ká me të ðiftue se si un e paçë menden me të mârre per fat. I thaçë: «t' a lÿej ajo prakun e ðe-rës s' eme me vjamë ujku e t' ulet me ndêjë në votren t' eme». Por aj më vête gazin e xuer qi Cezari të lÿpte tÿ porsì peng lufte, per me të falë mue. Sa herë e kam mallkue! Por, ndoshta kje mâ mirë qi pûnët shkuen kso dore, pse perndÿrshaj nuk më kishte rá rasa me i njoftë të kshtënët, as nuk të kishem kuptue.

— Kje Krishti qi ðesht kshtu, Mark, m' a beso! —

Vinici e kÿyri habitshem.

— E pernjimend — foli mandej me të dhânun, — gjithçka ndolli më çuditi fort. Tuj të kerkue, u ndesha me të kshtënë. Nðigiova me të bindun Apostullin, kúr bisedote n' Ostrian e fjalët e tija m' u ðuken gjâ krejt e ré. A u lutshe ti per mue?—

— Po — pergjegji Liçja.

Kaluen per brí njaj pÿergulles lerðhi, shi njaty kû Ursi ishte kënë turrë më Vinicin, masi pat mytë Krotonin.

— Pá tÿ un kishem metë ðekun në ket vend — tha ðjali.

— Harro e fal.

— Po a të mendoj me shfrye në têt, tash qi e ðí se aj ðote me të mprojtë? T' ishte rob i emi, un kishem me e lirue me nji herë.

— T' ishte kënë kurr rob, Auli ket pûnë e kishte bâ pa-ra teje.

— A man në mend? — pveti Vinici — Un u mundova me të kthye te Ault, por ti ðrojshe mos të shfrete Cezari mí ta per shkak t' andin. Tash Ault ké me mujtë me i pá pa kurrfarë rrezikut.

— E pse?

— Po të tham tash, por rrezikut ké me ju shmangë plot-sisht kúr të jësh fat i emi. Ndoshta Cezari ká me më pvetë se çka bâna me at peng lufte qi më lshoi në ðorë, e un kam me i thânë: «Ásht grue e emja e hín e ðel te Ault me lëje t' eme». Cezari ðishron me pá Akajen, prandej nuk ðo të ndalet shum n' Anc, por, edhe po të rrite, nuk e kam me ðetyrë me u pá per ðitë me têt. Si të më ketë ndritë Páli i Tarsit, ká me më pagzue e, si të kthej në Romë, kam me u miknue prap me Aul. E at herë nuk ká per të na ðá gjâ, ké me kënë pergjithmonë e emja.

E çoi ðuert, si të ðote me grishë qiellen në ðishmí.

Liçja pranoi gjithçkafen, tuj e kqyrë me ata sÿ të kjartë e të ndritun :

— E un kam per të thânë: «Kú ti, Kaj, aty un Kaja».

— Kqyr, Liçe! — foli Vinici — Thuej Ursit të shkojë te Ault e të mârrë sendet qi ti pate mâ per zêmer në fminín t' a-nde e urdhnoj qi të m' i bije në shpí.

Vajzës i rá në ftyrë një njyme agimi, e u pergjegj :

— Doket t' ona e lypin ndrÿshej. I perket krushkës me i prû ato sende per mas nuses n' at ðitë të madhe. E mandej Ault nuk gjinden në Romë. Nuk âsht mirë me e bâ ket púnë pa kënë ata ktu. Po presim qi të vînë.

— Mos m' a prish. Më thuej po.

— A ðin çka ? Shkruej Pomponjes ; të bâjë Pomponja gjith si të ðuej vetë — foli vajza si fuqishem.

Meten të ðy pá zâ. Liçja, kah i rrihte zêmra, shkoi e u pshtet per një selví, qi ishte afer shpís e uli sÿt. Edhe Vinici e shifte vedin per krejt të shndrruem. Ajo landë, gardhijet shim-shiri, lerðhi i shpeshtë dukeshin si të blerojshtin vetem per ta.

Erðh Mirjam e i thirri per ciell.

Kthÿen mrendë e u ulen ndermjet Apostujve, të cillët i kqyrshin knaqshem, tuj vû në ta n' oroe brêznín e ré prej së cillës, me gjith se ðeka u kercnohej gjithkah, ðo të kishte bi fara e msimit të kshtênë. Pjetri bekoj e e ðau buken e ðukej si t' i kishte rá marë asajë odë një ðritë e ré lumnije.

— A e shef — tha Páli sjellë prej Vinicit — a të ðuket se jemi na anmiqt e lumnis ?

— Jo ! S' e kam ðijtë vedin kurr mâ të lum, se sot qi po gjindena në mjes t' uejin !

V.

Në mrame t' asajë ðitë Vinici, tuj u pershkue neper For, per me kthÿe te shpija, ndeshi, kah ðredhte per rrugë qi qitte në *Vicus Toscanus*, në lektigen e Petronit, bárt prej tetë betansh. U ðha shêj qi të ndaleshin e u avit.

— Jam kah t' uroj një anderr t' bukur e gjumë të mirë!—

po i thotë Petronit, të cillin kishte nisë e po e kotullote gjumi.

— A ti kênke? — tha si trêmshe Petroni kah i duel gjumi. Jam pergjumshem pse më shkoi nâta në Palatîn. Kjeçë me blé libra, per me pasë se çka me lexue n' Anc. A kemi gjâ të ré?

— Paske dalë me rmue nder dugâjë të librarve?

— Po. Nuk deshta me e pshtjellue bibljoteken t' eme e prandej po bléj do libra tjerë. Me giasë po kishim do libra të ré të Musonit a të Senekës; jam kah kerkoj edhe vepren e një auktorit persjan e një kopje t' *Eglogave* të Virgilit, dy libra qi më mungojn. Nuk i ndiej aspak krahët, kah më shkon moti tuj ulë e tuj çue libra. Kúr hîn nieri te ndonji librár, të ve mendja me i pasë të gjith. Jam kênë te Avirni, te Atrakti, si edhe te Argileti, e parandej paçë kênë edhe te Sosja... Mundem me të bâ bé se âsht kah më mytë gjûmi.

— E kjé edhe në Palatîn? A kemi gjâ të ré? A din çka? Pse nuk e nisë lektigen me gjith libra kah shpija e vjen me mue? Tash po flasim per Anc e per do pûnë tjera.

— Mirë krejt! — tha Petroni tuj dalë prej lektigës. — A e din se masnesri do të nisenâ?

— E si kam me e dijtë?

— Po ti a jé kund më ket dhé? Kqyr e shpejtoja me gatue gjithçkafen. Llapat me bizhi e me voj nuk duelen me dobí. Mjeker-remtit i âsht marrë krejt zâni, kshtu qi nuk kemi si rrím mâ giatë. Aj mallkon Romen e shtatë kodrat e saja, e kishite me dashtë me e rrenue a por me i dhânë zjarmin e rreket me dalë kah deti, menjisherë. Jânë paraqitë flí nder gjith tempujt: nuk dihet si do të marrë fund pûna e Romës e sidomos e senatit, po kje se per rrezik nuk i kthen zâni.

— At herë âsht kot me shkue n' Akajë.

— A kujton ti se Cezari hyjnuer ká vetem një vetí? — i a priti Petroni. — Aj ká me u paraqitë nder lojë olimpíke veshë si poet e ká per të deklamue vepren e vet *Troja e shkru-mueme*; ká me kênë i pari si aurigë, si muzhiktár, si atlet e ðeri si kciimtár; e kunorët e ngallnimit kan me kênë të gjitha per tē. A don me dijt si ndolli qi atij majmun ju muer zâni? I voj marrisht mendja se do të mund bâte si Paridi nder veprime plot guxim të Ledës; âsht e dijtun se e mloi ðjersa e ju muer zâni. Ishte lagë si peshku: mlojet e ftyrës i ndrrote njanen mas tje-

tres, siellej si bosht, hallakatej krahësh porsi një i dejun: mundem me të bâ bé se të dukunt e atij bark aq të madh qi kce-te pshtetë per ato dý cokla kâmësh, kje pûnë per t' u kjá me lot. Pariði e msoi per dý javë e tash Mjeker-remti don të dalë në publik me ket pantomimë e n' Anc e në Romë.

— Roma u permallue kúr aj duel si knðues, por nuk ká per t' a bárt si kcyes.

— Ah! lum djali, se Roma po bárte gjithçka e senati ká vendue me i çue një falnderim «atit t' atðheut». Populli knaqet kah e ðin se ká per peranduer një istrion.

— Po si mundet me ndollë gjithky shnjerezim? —

Petroni u rruðh krahësh.

— Populli ásht njashtu si e bâni vetë Cezari! Por giatë nuk ká si shkon mâ kshtû. —

Tuj folë kso ðore, u kapen te shpija e Vinicit. Ky porositi knaqshem ðarken.

— Po, lum miku, bota njimenð do të ndrojë — tha m. vonë, si tuj i pergjegjë oroes së perparshme, folë prej Petronit.

— Por nuk kemi per t' a ndrue na, mos per tjetër shi pse një nier krahásue me Neronin ásht pak gjá mâ shum se një flutur: sot jetohet në rrethin e ðritës së tij, e ajo ðritë mërr sýt e shkrumon. Pasha të birin e Majës, po të bâj bé se bindem si Luc Saturnini i ká kapë nandëðhetetrit vjetat, tuj pá ðeken e Tiberit, të Kaligoles e të Klaudit. Sugurët qi ktû kan pûnë mnjit. Por t' u shporrena ktyne sendeve. Mue më treti gjúmi. Na e thirr kitaredin. Mâ vonë tash po flasim per Anc: ðuhet me mendue edhe per pûnë t' ande e kqyr qi mos të na mungojë gjá. —

Vinici tha se nuk e kishte mendem me i qitë vedit kurrfarë kujðesi per jetë qi do të shkote n' Anc; se at merzî do t' a mërrte kush e ðijte vedin per të perzëmertin e Augustit; se në botë nuk kishte metë vetem Palatini, sidomos per kê mendem e zëmren e kishte krejt njëti.

Gjallnija me të cillen shprehej Vinici, e preken Petronin, i cilli, tuj e kqyrë ngultas, e pveti:

— Jé kah më ðukesh krejt fmí, si at herë kúr barshesh *bulen*. Çka don me thânë gjithky shndrrim në tý?

— Jam i lum e të thirra per me t' a ðiftue ket pûnë.

— Elë? çka ké?

— Diçka qi s' kishem me e ndrue per marë mretnin. —

U krye së botuemit edhe :

Gramatika latine e A. Scheindler

pËnue mbas germanishtjes

prej

P. Donat Kurtit, O. F. M.

me 115 fq.

Çmimi Fr. ár 1.50

Kush don me e njoftë Shqyptarin

nder doke, nder ligjë, në-fuqin e mendes e në karakteristiken e jetës së tij, kurrkund nuk ká me e kundrue mâ mirë se në vepren e padekshme, qi la

A. SHTJEFEN KONSTANTIN GJEÇOV, O. F. M.

„KANUNI I LEKË DUKAGJINIT“

botue nder këto ditë në Shtypshkrojen Françeskane në Shkoder me trajtë luksi fort të pelqyeshme, porsiveper postume e Auktorit.

Perveç tekstit, libri permban nji parathane fort merandsi shkrue prej A. Gjergj Fishtës; mâ teper Jetëshkrimin e Auktorit prej A. Pashk Bardhit, disá kujtime të z. Faik Konitzës e Fjalorin perkatës me diftojsin Analitik-Alfabetik prej A. Benedikt Demës.

HYLLI I DRITËS

e Perkohshme muejore 48-64 faqesh
del me 15 të setcillit muej.

Pajtimi (Per nji vjetë) Fr. år 10.

„ „ jashta Shqypnije „ 12.

Nji Numer i posaçem Fr. år 4.

Sà per drejtim mjafton:

Drejtimit: „HYLLI I DRITËS“

Kuvendi Françeskan
Shkoder.

*Drejlimi mban tagrin mbi çdo artikull, qi boto-
fiet në ket të Perkohshme, tue ndalue njitherit edhe çdo
rishitypje a perkëthim.*
